

PIRNAVÎYA CUREYÊN VEGÊRANA GELÊRÎ Û NESTANDARTBÛNA WAN DI KURDIYÊ DE

Dr.kenan Subaşı

Beşa Ziman û Çanda Kurdî- Zanîngeha Mardin Artuklu/ Turkiya

PUXTE:

Folklor wate bi maneya xwe zanista gel, dîsîpleneke berfireh û piralî ye. Ev zanist afirandin û jinûveafirandinên berdewam ên mirovan vedikole ku ew bi rêya neqilkirina zimanî û teqlîdê di warê zanîn, fikir û hunera gel da pêk tî. Bêguman ne pênasayek ne jî nêrîneke yekalî dê tu carî têrî têgehiştina vê zanistê neke. Peywendîya wê bi zanistên din re, qadên ku lê parve bûyî, karîgerîya wê û gelek babetên din hêjayî nirxandinên kûr in bo têgehiştina folklorê. Loma ji nîveka duyem a sedsala 19an bigirin ta niha ji bo têgehiştina folklorê gelek xebat, komxebat, kongreyên navneteweyî pêk hatine. Di van xebatan da ji aliyê pênasê, naverok, şêwaz û tesnîfê ve gelek xebat rû dane. Folklor xisûsen piştî ku weku dîsîplînekê hatîye nirxandin, hewcedarî bi polînkirina keresteyên wê hatîye û gelek ceribandînan polînkirinê bo hatine pêkanîn. Di nav Kurdan da xebat û ceribînine bi vî rengî di nîveka ewil a sedsala 20an da çê bûne. Lê ji ber qutbûn û dewamnekirina van xebatan û parçebûna Kurdistanê û peywendîya lawaz a di nav Kurdan da û nebûna perwerdeya bi Kurdî hê jî standardek di warê pênasekirin, polînkirin û navdanîna keresteyên folklorê da çênebûye. Ev xebat nîqaşa vê standartnebûnê ye ku êdî weku pêwîstîyeke sereke xwe bi vê qada Kurdî dide hîskirin. Qada lêkolîn û nirxandina vê gotarê bi keresteyên devkî anku bi edebîyata gelêrî hatîye sînorkirin ku ew jî weku sê pişkên sereke; vegêrana gelêrî, helbesta gelêrî û yên derveyê van hatîye senifandin. Di nav van pişkan da ji bo vê gotarê dê bi tenê vegêrana gelêrî û cureyên wê bê nîqaşkirin. Hewcedarîya pênasê, polînkirin û navdanîna standart a keresteyan encama netewebûnê ye. Çimkî di nav Kurdan da bi awayekî herêmî jixwe heya îroj navek li keresteyên folklorî dihat kirin û bi awayekî lokal û teng civakên Kurdan di nav xwe da hev li ber dixistin ku mebest ji van cure û keresteyan çî ye. Lê îroj heke em Kurdan weku neteweyeke yekpare û Kurdî jî zimanê vê neteweyê qebûl bikin, em mecbûr in ji bo standardîzasyona di vî warî da kar bikin. Bi vê armancê di vê xebatê da ji berê (nîveka yekem a sedsala 20an) heya niha xebatên li ser folklorê Kurdî yên weku xebatên folklorî yên Kurdên Kavkazê, kovara *Hawar*, *Ronahî*, *Asoy Folklor*, *Folklorê Kurdan*, xebatên Enstîtuya Keleporî Kurdî û xebatên Weqfa mezopotamyayê (*Folklorê Me*, *Folklor û Ziman û Komxebata Termînolojîya Folklorê*) weku bingeş hatîye hîlbijartin. Li gorî van xebatan hin tesbît û encam hatine danîn û ceribîneke navdanîne ya van cureyan hatîye kirin û weku pêşnîyaz hatîye parvekirin.

Peyvên Serekî: *Folklorê Kurdî, Vegêrana Gelêrî, Polînkirin, Cure, Navdanîn, Standardîzasyon*

Destpêk:

Folklor wate bi maneya xwe zanista gel, dîsîpleneke berfireh û piralî ye. Ev zanist afirandin û jinûveafirandinên berdewam ên mirovan vedikole ku ew bi rêya neqilkirina zimanî û teqlîdê di warê zanîn, fikir û hunera gel da pêk tî. Bêguman ne pênaseyek ne jî nêrîneke yekalî dê tu carî têrî têgehiştina vê zanistê neke. Peywendîya wê bi zanistên din re, qadên ku lê parve bûyî, karîgerîya wê û gelek babetên din hêjayî nirxandinên kûr in bo têgehiştina folklorê. Loma ji nîveka duyem a sedsala 19an bigirin ta niha ji bo têgehiştina folklorê gelek xebat, komxebat, kongreyên navneteweyî pêk hatine. Di van xebatan da ji aliyê pênase, naverok, şewaz û tesnîfê ve gelek xebat rû dane. Folklor xisûsen piştî ku weku dîsîplînekê hatiye nirxandin, hewcedarî bi polînkirina keresteyên wê hatiye û gelek ceribandînan polînkirinê bo hatine pêkanîn.

Di nav Kurdan da xebat û ceribînine bi vî rengî di nîveka ewil a sedsala 20an da çê bûne. Xisûsen di nav Komaleya Kurd ji bo Belavkirina Zanîne û Weşanan (Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemîyeti) da gavên ewil hatine avêtin û hewldana berhevkarî û polînkirina keresteyên folklorê hatiye dayîn û heya radeyekê jî bi ser ketine. Lê ji ber şertên konjokturel ên wê serdemê komaleyê nekarîye karên xwe yên di vî warî da bidomîne û xebatên wan ên li ser folklorê nîvco mane (bnr. Yıldırım û yên din: 2013: 60-61). Lê di çarçoveya vê gotarê da ji bo me xala herî balkêş a xebatên vê komaleyê ew e ku lîteratur bi piranî bi zimanê Tirkî hatibû danîn. Loma xebatên komaleyê ji bo binavkirin û standartkirina cureyên folklorê dê zêde mifadar nebe. Piştî vê qonaxê li nav Kurdên Kavkazê bi destpêka salên 1930yî û dîsa di heman salan da di nav Kurdên Bakur ên li bin xetê yên ku li derdora kovara *Hawar*, *Ronahî*, *Roja Nû* berhev bûbûn û helbet di nav Kurdên Başûrê Kurdistanê da yên ku li dora kovarên *Zarî Kirmançî* û *Gelawêjê* kom bûbûn, xebateke mezin bo berhevkarî, polînkirin û weşandina keresteyên folklorî hat kirin. Xisûsen di nav Kurdên Kavkazê da bi awayekî zanistî di enstîtuyên Akademîk da weku dîsîplîneke serbixwe kar û xebatên folklorê Kurdî dihatin kirin ku cara ewil “folklor” weku çemk li cem Kurdên Kavkazê ketiye lîteratura Kurdîyê û paşê di nav kovara *Hawarê* da jî hatiye bikaranîn. Helbet bi demê re ev çemk belav bû û gelek xebatên li her çar parçeyên Kurdistanê bi vî navî kereste berhev kirin û çap kirin.

Digel xebatên berhevkarîyê weku me got ji salên 1930yî û pê da ji aliyê navdanîn, pênase, polînkirinê jî xebat hatin kirin. Di vî warî da bi zimanê Kurdî polînkirina ewil di nav Kurdên Kavkazê da hatiye kirin û paşê herçiqas bi zanebûnê nebe jî di nav kovara *Hawarê* da li gorî berhevkarî û weşana keresteyan polînkirinek pêk hatiye. Digel wê lêkolînerên weku Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Îzedîn Mistefa Resûl, Şukrîye Resûl gelek kesan polînkirina keresteyên folklorê ceribandine. Lêbelê heya îroj jî ji hêla navdanîn, pirnavî, polînkirin û pênaseya cureyên folklorê ve gelek arêşe hene ji bo Kurdîyê. Bêguman weku parçebûna Kurdistanê, nestandarbûna zimanî, tesîra zimanên Erebi, Tirkî û Farişî, pirdevokî û pirzaravayî, qutbûna peywendîyê ya lêkolînerên di vê qadê de, neberdewamîya xebatan weku kronolojîyekê û hêj gelek sedemên din karîger in di vê standartnebûnê de. Helbet ji bilî van sedemên hejmartî hin sedemên derveyî me Kurdan hene ku bi giştî li cîhanê di qada folklorê da weku arêşe derdikevin pêş ku ew jî têkelhevîya cureyan û kêmasîya pênase û negihîştineke encameke teqez e. Wisa dîyar e ku di qadeke bi vî rengî da dê ev şêlûbûn heya radeyekê her hebe. Çimkî di qada zanistên sosyal da mimkûn nîne meriv sedîsed encamên teqez bi dest bixe.

Digel van hemû arêşeyan xebatên Kurdî yên di qada folklorê da berdewam in û ji van xebatên dawî yek jê xebata Necat Keskin (2019) e ku wî hem pênasê hem jî şenifandin û navdanîneke nû anîye. Me jî di vê xebatê da polînkirina wî ya edebîyata gelêrî esas girt û em li ser vegêrana gelêrî û cureyên wê li gorî polînkirina wî tevgerîyan. Loma em ê di vê xebata xwe da xwe bi pişka vegêrana gelêrî sînor bikin û bêtir bala xwe bidin ser pirnavîya cureyên vegêrana gelêrî û nestandarbûna wan a di Kurdîyê de.

Herwiha divê bê destnîşankirin ku di vê xebatê da ji bo sepandin û nîşandana pirnavî û nestandartbûna cureyên vegêrana gelêrî li ser çend xebatên sereke lêkolîn hatiye kirin. Di serî da xebatên Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl ên di vî warî de, xebatên Hecîyê Cindî û Emînê Evdal di para Kurdên Kavkazê da bûn. Herwiha ji ber giringîya xwe weku qonaxek weşanên birayên Bedirxanî; *Hawar*, *Ronahî* û *Roja Nû* jî çavkanîyên sereke yên vê xebatê bûn. Xisûsen ji bo zaravayê Soranî jî xebata Îzedîn Mistefa Resûl, Şukrîye Resûl, xebatên Enstîtuya Keleporî Kurdî û Biwar Nûredîn, kovara *Asoy Folklor* çavkanîyên li ber destên me bûn. Weku din xebatên folklorê yên van salên dawî ku li Bakurê Kurdistanê pêk hatine weku xebata Kadri Yıldırım û hevalên wî, xebata Necat Keskin, xebatên weşanxaneyê Wardozê, xebatên Weqfa Mezopotamyayê, kovarên *Folklorê Kurdan* û *Folklorê Me* jî çavkanîyên sereke bûn bo vê lêkolînê.

1. Vegêrana Gelêrî

Di pênasêya vegêranê da Roland Barthes balê dikişîne ser du xalan ku ya yekem; vegêran di esasê xwe da ji dîroka mirovahîyê û pê ve di her civakê da hebûye. Li gorî wî li tu derê û di tu wextî da civakeke ku bê vegêran jîyabe tune. Xala duyem jî wisa nîşan dike ku di cîhanê da şêwazên bêsînor ên vegêranê hene ku ev yek ji ber pîrbûna cureyan pêk tê. Çimkî ji cureyên devkî bigirin heta cureyên nivîskî, ji dîmenên kînetîk bigirin heta yên statîk, hemû jest û cureyên têkel vegêranekê dihewînin (vgz. Jahn, 2015: 48). Îcar di qada edebîyata gelêrî da beşeke sereke jî vegêrana gelêrî ye ku li ser heft beşan hatiye parvekirin ku ev beş weku mît, efsane, çîrok, pêkenok, destan, hîkayet û serpêhatî ji hev cuda bûne (Keskin, 2019: 154-259).

Di nav xebatên Kurdî da vegêrana gelêrî bixwe hêj negihîştîye standarta navî ku jê re pexşan, vegotinên gelêrî, proza hatiye gotin û heta di hin xebatan da edebîyata gelêrî nehatiye dabeşkirin û wek yekûnek di nav xwe da dabeşî cureyan bûye. Yanî navê vegêrana gelêrî û dabeşkarîya bi wî rengî ya edebîyata gelêrî jî di nav Kurdan da negihîştîye standardekê. Li gorî me edebîyata gelêrî li gorî formên xwe weku vegêran, helbest, gotin dabeşî sê parên sereke bibe dê ji bo hêskirina xebatên di vê qadê da mîfadar be. Herçiqas nîqaşa “hin cureyên helbestkî lê vegêran in” hebe jî ku kilamên şer, qaremanî û dildarîyê dikevin nav çarçoveya vê nîqaşê.

Bêyî ku em zêde dirêj bikin em ê niha yek bi yek heft cureyên vegêrana gelêrî bi pirnavîyên wan, arêşeyên pênasêyên li ser wan û nestandartbûna wan a cureyî û navî ya di nav xebatên folklorê Kurdî da nîşan bidin.

1.1. Mît

Mît bi gelek rengên xwe di nav jîyana mirovî da bi şikil û şêwazên cuda berdewam tîne veguhastin. Di cil û bergan de, di xwarinan de, di bawerî û rabûn û rûniştina mirov û civakê de, helbet di gotin û qewl û sêwir û xeyala mirov, civak û neteweyan da bi temsîl û tezahurên xwe ji nû ve xuya dibin. Carinan dimirin, carinan ji nû ve tîne zindîkirin. Yek ji sedema herî giring a zindîkirin û zindîgirtina mîtan, bawerîya

bi wan û fikirîna bi rêya wan e. Mirov bi wan bawer dikan, pîroz dihebînin, jîyanê dinirxînin û loma dipejirînin û diparêzin. Ew di demeke gelek qedîm da ji roja ku mirov hebûnê meraq kirine, pirsîne, vegêrane û pê ve çêbûne. Bi piranî li ser afirandinê hatine veguhastin; afirîna Xweda û Xwedavendan, kaînatê, mirovan, siruştê, ajelan, gihayan, zimanan, neteweyan, hukûmdaran, lehengan û hwd. (Eliade, 2001: 15-16) Weku Claude Levi-Strauss (2013: 26) jî gotî mît şêwaza fikirîn û îdraqkirina mirovê seretayî yê li ser van meseleyên (afirandinên) navborî bûye.

Ev cure di kurdî da zêde ji cureyên weku efsane û çîrokê nehatîye qetandin. Heta gelek kêr xebat li ser hatine kirin û keresteyên berhevkerî pir kêr di bin navê vî cureyî da hatine destnîşankirin. Ev bêtir di bin navê qewlên Êzdîyan û kelmên Yarsanan da hatine veguhastin. *Qewlê Zebûnî Meksûr*, *Qewlê Afirîna Dinyayê* û *Kelama Xan Elmas Loristanî* ya li ser afirandinê ji bo vê yekê nimûne ne (Kreyenbroek, 1995: 170-192; Loristanî, 69-71). Herçiqas Alan Dundes (1997: 76) û William R. Bascom (2006: 116-117) ferq û cudahiye xistibin nav mît, efsane û çîrokan jî di Kurdî da em vê ferqê pir şênber nabînin. Îzeddîn Mistefa Resûl (2010: 15) dema qala efsaneyê kirîye di ber da qala mîtolojîyê kirîye û gotîye ku di nav efsaneyan da gelek mît û tezahurên wan xuyanî ne lê mîtolojîya tiştêkî cuda ye ji efsaneyê. Kemal Fewzî (1918:7-10) dema ku behsa giringîya dîrok û mîtolojîyê dike, li wir mînakê çîrokan û efsaneyan û tezahurên mîtan di wan da nîşan dike. Pitir mîtan weku efsane dinirxîne. Dîsa di nivîseke bi navê “Rengvedana Efsanê di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da” M. Şivan Cîrcîs (2019: 92-101) qesd ji efsaneyê behsa mît û mîtosê dike û heta dibêje ku di Erebi da ev weku “esatîr”, di Yewnanî da “myth” an jî “mythos” e. Herwiha bi berfirehî qala pênasê û senifandinê dike û paşê mînakên weku Rostem, Sîmirx, dêw, perî û hwd. rêz dike. Bi navê “Çîrokên Çêbûna Sewalan” Mustafa Gazî (2016: 25-27) jî qala afirîn û çêbûna sewalan dike ku nêzîkê vî nêrînê Mehmet Emin Bozarslan (2006: 3) jî berhevkarîyeke li ser afirandin û çêbûna lawiran bi navê *Meselokên Lawiran* bi nav kirîye. Dîsa Şukrîye Resûl (2008: 5-6) navê mîtê bi zar nekirîye di xebata xwe da. Herwiha wê rasterast diyar nekiribe ku ev cureyekî mîtan e jî weku cureyekî pexşanê “Efsaneyî Cadûgerî” sernavek danîye ku bêtir em dikarin mîtan di nav senifandina Ş. Resûlê da di wî qismî da bi cih bikin. Di kitêba *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî* da dema ku binbeş û cureyên edebîyata gelêrî hatîye senifandin qala mîtan weku cureyek nehatîye kirin (Yıldırım û yên din: 2013: 143-144). Lê beravajî vî xebatê Necat Keskin (2019: 156-167) di xebata xwe ya bi navê *Folklor û Edebîyata Gelêrî* da mît weku cureyekî serbixwe nirxandîye û bêtir vegotinên li ser afirandinan tê da bi cih kirîye û qala metnên Êzdîyan ên li ser afirandinê kirîye.

Ji van mînakên navborî xuyaye ku mît weku cureyekî serbixwe heya ku ji hêla Necat Keskin ve nehatîye destnîşankirin, di nav xebatên Kurdî de di şûna navê vî cureyî da bêtir navên efsane, çîrok, meselok, qewl, kelam hatîye gotin. Bêtir jî weku efsane hatîye binavkirin. Lê li gorî me divê mît ji efsane û çîrok û qewlan cuda û bi serê xwe weku cureyek bê nirxandin û bêtir ew vegêranên li ser afirandinan weku mît bînin pejirandin.

1.2. Efsane

Çawa ku demeke berî mîtan tune. Wisa demeke ne berî ne jî piştî efsaneyan heye. Hin efsane her dem dijîn. Hejmara efsaneyan pir zêde ye. Bes bala li ser li gorî vegêranên din kêr e. Digel ku pareke wan a pir kêr rast be jî wisa xwe dide bawerkirin

ku bi her awayî rast e. Li gorî cureyên efsaneyan rêjeya rastîyê di wan da bi vî rengî tê dabeşkirin: Rastî kêma peyda dibe, rastî nîvenîv e an jî tu nîşaneyê rastîyê tê da tunene. Ji dêvla kêf û şahî û wextderbaskirinê, tirs pêkara efsaneyan a herî giring e. Di nav rabirdûyê nêzîk da û bi piranî di nav cîhana îroyîn an şîbhî wê da pêk tên (Bascom, 2006: 114, 116-117, 121). Her du cîhan (dunyewî û îlahî) di efsaneyan da digel hev tên vegêran û ev telaşek pêk tîne. Tîrsa cîhana xeybî vê telaşê pêk tîne. Menqîbe (legende) anku keramet û mucîze nêzî efsaneyan an jî cureyek ji efsaneyan tên hesibandin (Luthi, 2006: 220-221).

Ji bo pêbawerîya efsaneyan delîlên xurt tên pêşkêşkirin. Mesela gotinên bi vî rengî “Min bi çavên serê xwe dîtin.”, “Ez li wir bûm.”, “Hate serê min.” Têna gotin an jî navê hin şahidan tê dayîn, dem û cih tê nîşankirin. Efsane balkêş in û vegêrana hadîseyên biendîşe di xwe da dihewinin. Li gorî serdemê dirûv diguherin û bi rastîyê re peywendîdar in (Buch, 2006: 226).

Efsane vegêranên kurt in. Lewma li gorî çîrokan ji alîyê morfolojîk ve ji kêma yekeyan pêk tên. Hin rêbazên morfolojîk ên çîrokan dibe ku li efsaneyan jî bê sepandin. Lê bi piranî ne wisa ye (Pentikainen, 2006: 235). Li gorî Linda Dégh (2019: 208) vegêran tunebe yanî gotin tunebin jî efsane çê dibin anku bi texlîdê jî efsane tên çêkirin. Bo nimûne pîrozkirina tiştê dibe ku bibe efsane. Di nav Kurdan da dema ku nan li erdê bibînin divê maç bikin û daînin cihekî bilind. An jî efsaneya nezerê û çav dîsa çend nimûne ne bo efsaneyên derveyî vegêranê.

Herçiqas ji hêla gelek lêkolîneran ve handanekê bo jihevqetandin û polînkirina cureyên weku efsane, mît, çîrok hebe jî di gelek senifandin û xebatan da sînoren wan baş ji hev nehatîye qetandin, heta tîkelhev bûye. Li gorî Keskin (2019:167-168,175) jihevqetandineke sedîsed ne mimkûn e ku li gorî me jî ev nêrîn di cih da ye. Çimkî weku çandê devkî ya havpar ev vegêran giştî di bin tesîra hev da mane û berdewama hev bûne. Lê ji bo xebatên maqûl li ser wan bîr kirin, bîguman divê polînkirinek jî hebe. Axir di gelek polînkirinan da jî dîsa ev sînor tîkelhev bûye.

Dema em bala xwe didin xebatên folklorê yê di nav Kurdan da bi piranî efsane ji bo çîrok û hîkayet û mîtan hatîye binavkirin. Di nav kovara *Asoyî Folklor* da çend nivîs derbarê efsane, pênasîya wê û cureyên wê da hene. Di hejmara 49em û nivîsa “Rengdanewey Ayînî Îslam le Efsaney Kurdî da” hatîye gotin ku hêj jî di nav Kurdan da ev çemk tîkelhev bo her deqekî edebî tê gotin û hêj Kurdan standartek danenîne. Lê li gorî vî nivîsê divê “efsane” weku navekî giştî bê hesibandin û “efsaney Xwawendekan” jî taybet bo mîtan bê gotin. Jixwe ji pênasî û senifandina nîşankirî ya di vî nivîsê da tê famkirin ku gelek cureyên vegêrana gelêrî weku efsane hatine destnîşankirin (Ehmed, 2010: 27-38). Dîsa di heman hejmarê da efsane û hîkayet hatîye berawirdkirin û hin ferqên wan hatine gotin ku efsane ji rastîyê dûr, xeyalî, fantastîk û nimûneyên gelek kevin û ewil in. Her wekî efsane weku çîrokên derasayî hatine nîrxandin û hîkayet jî weku çîrokên asayî hatine nîrxandin (Elî, 2010: 24-26). Bi heman şêweyê Xalid Cotyar (2005: 93-96) jî efsane weku hîkayetên sêhrî û cadûgerî nîrxandine ku lehengên wan ji dêw, dirinde û balindeyên sêhrî pêk tên. Lê dîyar e ku di heman hejmarê da Sellah Omer (2005: 98-99) efsane weku mît û mîtos nîrxandîye. Di hejmara sêyem da jî nivîseke bi navê “Efsane û Hîkayetî Lêkderewey Gîyandaran li Edebî Millî da” hatîye belavkirin ku li vir efsane di maneya “legend” a îngilîzî da hatîye bikaranîn ku li gorî me ya maqûl ev e (Şareza, 2001: 86-92). Dîsa jî di seranserê kovara navborî da weku beşeke sereke

“efsane” hatîye danîn. Bi piranî di bin vê beşê da vegêranên sêhr û derasayî yên weku “Balindey Efsûnawî, Paşay Kore, Hesenê Genc, Îfrîtê Ecindan, Bextîyar û Pîredak, Şazadey Asik, Gawanî Xewkir û hwd.” ku li cem Hecîyê Cindî û Emînê Evdal (2015: 5-6; 2008: 551) ev nimûne weku “hikyat” hatine binavkirin û li cem Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl (1978/II: 185,199) weku “Proza” û di bin da jî weku “çîrok” hatine binavkirin. Xisûsen em di berhema Cindî û Evdal da bi navê efsaneyê nahesin. Herçîqas birayên Celîl di pêşgotina xebata xwe da di nav keresteyên berhevkerî de navê “efsane”yê bi kar anîbin jî di polînkirin û sernavên wan de em rastî vê çemkê nayên û herwiha rast li nimûneyên wê jî. Herçîqas wan sernavê giştî weku “qelîbotk, mijûlî û çîrok” danîbe jî em dibêjin qesda wan a çîrokan bi îhtimaleke mezin vegêranên derasayî ne. Şukrîye Resûl (2008: 6) bi navê efsane sê cure hejmartine weku “efsane cadûgerî, efsaney serguzeşte, efsaney jîyan” ku em ji vir têdigejin ku mît, efsane, hîkayet û çîrok û serpehatî giş di bin van sernavan da nixandine. Îzedîn Mistefa Resûl (2010: 15-24) bi heman şêwazê efsaneyê di maneya vegêranên sêhrî û derasayî da bi kar anîye. Di gotina wî ya efsaneyê da xisûsen qesdeke wî ya ji bo menqîbe û legendan meriv pê nahese. Jixwe ferqa efsane û çîrokê weku yek neasayî û xeyalî be û ya din rasteqîn, asayî û jîyanî be nîşan daye.

Di kovara *Folklorê Kurdan* da bi navê efsaneyê nivîsek nehatîye nivîsîn û tenê em efsaneya pepûkê û çend efsaneyên din ên çêbûna sewalan bi navê “Çîrokên Çêbûna Sewalan” dibînin (Gazî, 2016: 25-27). Lê di kovara *Folklorê Me* da em di hejmara yekem, duyem, çarem, heftem û nehem da derbarê efsaneyê da çî lêkolînî bin çî berhevkarî bin, xebatan dibînin. Di hejmara yekem da Surya Human (2019: 51-52) efsaneyekê li herêma Qurmikê ku li ser kesekî bi navê Êlê Şaze hatîye gotin bi zazakî tomar kirîye ku li vir em dibînin efsaneyê di maneya xwe ya esil da bi kar anîye. Dîsa Elîf Gun (2020: 14-15) di hejmara çarem a heman kovarê da efsaneyeke li ser çalekê bi navê “Efsaneya Çala Hakloyê” ji devera Midyadê berhev kirîye ku naverok û navê cureyî li hev in. Di heman hejmarê da Surya Human (2020: 66-67) li ser efsaneyê û pênase û senifandina wê sekîniye û efsaneya “Kekoyî” yan jî “Pepûke” bi zazakî neqil kirîye. Li vir efsaneyê beramberî “mît û mîtos”a Yewnanî û “ustûre”ya Erebî bi nav kirîye. Herçîqas cureyê ku berhev kirîye weku efsane bi awayekî durist bi nav kiribe jî, ji pênase û senifandina wî dîyar e ku tevlihevîyeke navî li cem wê jî heye. Heman vegêrana ku Surya Human bi zazakî bi navê “Pepûke” qal kirîye, di hejmara heftem da Mahîr Ugur (2020: 38-40) weku “Çîroka Papûke” bi Kurmancî ji herêma Meletîyê berhev kirîye û bi navê çîrokê bi nav kirîye. Di hejmara nehem a kovara *Folklorê Me* da Zeyneb Yaş (2021: 11-13) efsaneyekî keviran bi navê “Efsaneya Mem Şivanê Mîrê Mirazan” tomar kirîye ku navdanîn û naveroka metnê hevgirtî ye û li gorî pênaseya efsaneyê ye. Axir dîyar e ku hevgirtineke berçav heye di kovara *Folklorê Me* de. Lê dîsa binavkirina efsaneyekê weku çîrok an jî pênasekirina wê ya weku mît ku ji alîyê edîtor ve hîç nîşeyek lê nehatibe danîn, tevlihevîyekê û nestandartîyekê nîşanî me dide.

Dema em berê xwe didine xebata Biwar Nûredîn (2004: 16) ku li ser navê Enstîtuya Kelepûrî Kurdî xebatek weşandîye, tê da senifandineke ku herweku enstîtu jî qebûl kirîye destnîşan kirîye û di vir da efsane û çîrokê ji hev cuda nîşan daye. Lê bes hîç behsa mîtan nekirîye. Wisa xuyaye ku wî jî efsane û mît weku hevçeşnekê nixandîye. Dîsa di heman xebatê da di beşa pexşana folklorîk da navê çend berheman destnîşan kirine ku ev weku “Têkstî Heşt Çîrokî Efsaneyê Kurdî” ya Tarîq Cembaz, “Çîrok û Efsane le

Edebî Kurdî da” ya Salih Ruşdîyî, “Efsaney Şêtoke û Eqloke” ya Mexdîd Rewandîzî, “Kawe û Newroz... Efsane û Bîrê Nwê” ya Ehmed Zerdeşt, “Tarmay Efsaney Kurdî” ya Xalid Cotyar û gelekên din in (2004: 108-125). Lê ji nav û naveroka van berheman jî tê famkirin ku di nav xebatên Soranî de jî efsane geh li beramberî navê çîrokê geh li beramberî navê mîtosê hatiye neqilîkirin û têkelheviyek pêk hatiye.

Dîyar e ku efsane li cem Kurdan bêtir di şûna mît û çîrokên derasayî da hatiye bizarkirin ku lehengên wan bi piranî sêhribaz û efsûnî ne. Kêmek jî di wateya serê sernavê da dîyarkirî hatiye bizarkirin. Li gorî me bizarkirina efsaneyê di şûna mît û çîrokên efsûnî da ku wan jî para xwe ya mezin ji mîtolojiyê wergirtiye, ne belasebeb e. Çimkî di Farisî bixwe da jî efsane di şûna çîrokên derasayî û cadû û dêwan da hatiye neqilîkirin û herçiqas di Farisî da “mît” weku “ustûre” hatibe gotin jî em dizanin ku ustûre peyveke Erebi ye. Loma pir mimkûn e di Farisî da peyva efsane hatibe terikandin û di şûna wê da ustûre hatibe bizarkirin. Di nav Kurdan da jî dema em bala xwe didine dîwana Ehmedê Xanî em dibînin ku efsane di şûna vegêrana dêrîn a weku çîrokê da hatiye bizarkirin ku ew qisim wiha derbas dibe:

“Hindek ji efsaneê Bohtan

Hindek di behaneê buhtan” (Yıldırım, 2010: 40)

Lê îroj ji ber berfirehbûna dîsîplîna folklorê û jihev cudabûna morfolojîka a cureyan hewcedarî çêbûye ku mît, efsane û çîrok weku sê cureyên cuda ji hev bêne cudakirin û binavkirin. Loma li gorî me ya herî durist ew e ku em çemka “efsane”yê li beramberî “legend”a Îngilîzî bi kar bînin û ew vegêranên ku bi baweriyê re pir peywendîdar bes ji çîrok û mîtan cuda di bin vî sernavî de nîşan bidin.

1.3. Çîrok

Gotineke giştî ya vegêrannasan heye ku dibêjin her çîrokek (serpêhatîyek), vegêranek e û mirov ji roja ku li ser rûyê dinê bi mirovên din re peywendî daniye û heya niha teşneyê vegêrana serpêhatîyên xwe bûye. Çîrok jî ji wê rojê ve ye li ser zar û zimanê mirovan e. Li vir helbet çîrok di maneyê berfireh a vegêranê da hatiye bikaranîn. Lê kifş e ku îroj weku cureyekî “çîrok” bixwe jî ji vê vegêranê nizilîye. Loma ji mîtolojiyê bigire heya her texlîd motîfek di çîrokên gelêrî de xuyane ku ji wê dêrînîyê nîfş bi nîfş bi xwe ra veguhastiye. Lê îroj bi binyat û forma xwe bûye cureyekî ji cureyên vegêrana gelêrî û herwiha cureyê herî berbelav û pîrnimûne. Wisa bûye ku kesên weku Anti Aarne û Stith Thompson mecbûr mane îndeksek jê re derxin ku teqrîben di bin heşt sernavên giştî de du hezar û pênc sed şêwazên vî cureyî destnîşan kirine. Vê pîrnimûnetîyê bi xwe ra pîrnavî û têkelheviya polînkirinê anîye ku kesên weku Vladimir Propp amaje pê kirine. Lê axirî baş û xerab, kêr û zêde îndeksek derketiye holê û ji ber mîfadariya xwe ya li qadê jî hatiye pesinandin.

Îcar di Kurdî da pîrsgirêka navê cureyê ku di Îngilîzî da jê re “folktale” tê gotin bi awayekî eyan heye. Ev pîrsgirêk ne ji ber nebûna wî navî ye, berevajî egereke vê pîrsgirêkê, polînnêkirin, pênasênêkirin û herwiha pîrbûna van navan e ku weku çîrok, çîrvanok, çîrçîrok, kurteçîrok, xeberoşk, xemîşok, mesel, meselok, metelok, serborî, serpêhatî, serhatî, hikayet, hikyat, efsane hatine bikaranîn. Egereke din a vê tevlihevîyê jî weku du serdemên cuda yên edebîyatê ne ku ew weku edebîyata devkî/gelêrî û edebîyata nivîskî/nûjen ji hev diqetin. Yanî ji ber ku di van her du serdeman da cureyên deqên edebî ji alîyê teşe û naverokê ve veguherîne û ji hev cuda bûne, hewcedarî çê

bûye ku ji alîyê navan ve jî ji hev bên cudakirin. Herwiha rastîyek heye ku edebîyata gelêrî berî edebîyata nûjen di nav civakê da zindî bûye. Lewma çî ji alîyê navdanîna cureyan ve çî ji alîyê teşe û naveroka deqên edebî ve, tesîra edebîyata gelêrî li ser edebîyata nûjen eyan e. Nimûneyeke vê tesîrê bêguman nav û cureyê “çîrok”ê ye. Ayhan Gevêrî (2008: 12) di pêşgotina *Antolojîya Çîrokên Nûbiharê* da amaje li vê serdema transê kirîye û balê kêşaye ser vê tevlihevîyê.

Dema ku em destpêka navlêkirina çîrokên nûjen vedikolin em dibînin ku heman navê “çîrok”ê di hejmara yekem û duyem a kovara *Rojî Kurdê* da hatiye bikaranîn (Temo, 1913: 25). Digel wê di hejmara sêyem û çarem a heman kovarê da ji bo deqên gelêrî jî dîsa heman nav hatiye bikaranîn (Kendo, 1913: 31). Bikaranîna bi vî rengî di kovara *Hawarê* da jî dewam kirîye û geh ji bo deqên gelêrî geh ji bo deqên nûjen dîsa navê çîrokê hatiye bikaranîn. Helbet ji bo çîrokên gelêrî navên çîrçîrok, hîkayet jî hatine bikaranîn (“Hawar,” 1998). Lê di hejmara yekem (1932: 5) da dema qala destana *Memê Alan* û di hejmara sêzdehem (1932: 5) da jî dema qala destana *Sîyabendê Silîvî* tê kirin weku “çîrçîrok” tê binavkirin û di hejmara yazdehem (1932: 6) da jî dema behsa efsaneya navê Bîngolê tê kirin weku “Çîrçîroka Bîngolê” hatiye binavkirin. Yanî hem ji bo efsaneyê û hem ji bo destanê hem jî ji bo çîrokê heman nav hatiye bikaranîn.

Di kovara *Asoy Folklor* da di sê hejmarên ewil da navên çîrok û çîvanokê bo vî cureyî hatiye gotin. Lê di hejmarên paşê da bêhtir û bi zanîn ev cure weku efsane û heqayet du cureyên ji hev cuda hatine destnîşankirin. Bo nimûne Fazil Omer (1990: 133) di hejmara yekem¹ da bi navê “Çîvanokên Êzop” çend fablên Ezop wergêrane û pêşekîyek bo nivîsîye û tê da dîyar kirîye ku çemka “çîvanok”ê bo “fable”ê bi kar anîye. Dîyar e li vir “çîvanok” weku binbeşeke çîrokan hatiye binavkirin ku jê re “çîrokên ajelan” tê gotin. Helbet çemka “çîrokên ajelan” wergêrana senifandina Anti Aarne û Stith Thompson e ku wan weku “animal tales” bi nav kirîye (Thompson, 1951: 481-487), lê di Kurdî da heke lihevkiirinek hebe mimkûn e meriv di şûna navê “çîrokên ajelan” da navê “çîvanok”ê bi kar bîne. Dema em bala xwe didine hejmarên din çîrokên ajelan bi piranî di bin beşa “Heqayet” da hatine komkirin û belavkirin. Heta di hejmara sêyem da hem bi navê “Çîrokî Folklorî” beşek bo çîrok û temamê cureyên çîrokê hatiye danîn hem jî di bin heman beşê da Taban Qeracî (2001:159-161) bi navê “Çîrok û Efsaney Nawçey Kirmaşan” nivîsek belav kirîye. Dîyar e ku di kovara navborî da ji bo vî cureyî sê navên ji hev cuda weku çîrok, efsane û heqayet (hîkayet) hatine bikaranîn.

Di nav xebatên Kavkazê da em dibînin ku hem navê çîrok hem jî navên weku çîvanok, qelîbotk, mijûlî, hikyat û serhatî hatine bikaranîn. Ji bo vî cureyî Hecîyê Cindî û Emînê Evdal (2008: 551) navê hikyatê tercîh kirine. Lêbelê Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl (1978/II: 199) jî qelîbotk, mijûlî û çîrok tercîh kirine. Lê herçiqaş wan dîyar nekiribe jî wisa tê famkirin ku wan ji bo pêkenok û anekdotan, qelîbotk û mijûlî bi kar anîye û ji bo çîrokên ajelan û yên derasayî jî tevde çîrok gotîye.

Weşanxaneya Wardozê di sala 2017an da ava bûye û bêtir bala xwe dide folklorê û heya niha jî bi dehan kitêbên berhevkarîya keresteyên folklorê çap kirine. Di nav weşanên vê weşanxaneyê da ji bo cureyê çîrokê bêtir navên “çîrok” û “xebroşk” hatiye tercîhkirin. Du kitêbên ku li ser navê çîrokê hatine çapkirin di naveroka wan da bêtir cureyên weku serpêhatî, pêkenok û meselok xuya ne. Kitêbek jî li ser navê xebroşkê hatiye çapkirin ku di naveroka wê kitêbê da jî bêtir vegêranên derasayî û sêhrî

hene (Mukrîyanî, 2017; Serhedî, 2017a; Serhedî, 2017b). Dîyar e ku Wardozê li gorî xwe senifandineke van vegêranan kirîye û bi wî şikilî nav lê danîne. Lê dema em bala xwe didin pirtûka Mustafa Aslan (2019: 5-6) a bi navê *Baqek ji Folklorê Berîya Mêrdînê* em dibînin ku çar sernavên cuda yên weku “pêkenok”, “çîrokên gelêrî”, “serpêhatî”, “fabl” hatîye danîn. Di nav sernavê çîrokên gelêrî da pêkenok, anekdot, çîrokên derasayî ku li gorî Wardozê “xebroşk” û çîrokên ajelan ku li gorî Asoy Folklor “çîvanok” jî vedihewin. Weşanxaneya Wardozê herçiqas di kitêbên xwe yên din da serpêhatî di bin navê çîrokê da tomar û çap kiribin jî di vê pirtûka navborî da bi serê xwe hatîye tomarkirin û bûye sernavek. Dîyar e ku ji bo vî cureyî navên weku pêkenok, serpêhatî, çîrokên gelêrî, çîrok, xebroşk, fabl têkelhev hatîye bikaranîn. Helbet ev carinan serbixwe carinan jî di şûna hev da hatine bikaranîn.

Di kovara *Folklorê Kurdistanê* da tevlîhevîya navên vî cureyî eyan e. Di vê kovarê da li ser tîpêrovî nivîsek hatîye nivîsîn û ji bo çîrokên ajelan “fabl” hatîye gotin. Nivîskar bixwe fabilê weku çîrok pênase dike û wiha balê dikişîne li ser nestandartbûna navê vî cureyî ya di Kurdî de: “Di binavkirina navê fabilê ya bi Kurdî da lihevkiyê tune. M. Emin Bozarslan ji bo fabilan navê ‘Meselokên Lawiran’ bi kar anîye. Hecîyê Cindî bêtir ku cuda bike navê ‘Hikyat’ê hem ji bo fabilan hem jî ji bo çîrokên din bi kar anîye. Xalid Sadinî navê ‘çîrokên gelêrî’ bi kar anîye. Bêwar Dîyadînî û hin kesên din jî rasterast navê ‘fabl’ê bi kar tînin. Kurdên Soran jî navê ‘cefên’ê bi kar tînin, herwiha hin nivîskarên Kurdên Kurmanc jî vî navî bi kar tînin. Bi gerdûnî jî navê ‘fabl’ê tê bikaranîn. Ji ber ku navê Fabil’ê; resen, gerdûnî, belavbûyî û kurt e, di vê gotarê da bi giştî navê fabilê hat bikaranîn.” (Dîzman, 2015: 23) Di heman hejmarê da ev nestandartbûn di kovarê da jî xwe dide der û du berhevokên Mustafa Gazî (2015: 74-75) ku yek jê çîrokeke rovyîyan e û ya din jî anekdotek e weku “çîrokên gelêrî” hatîye binavkirin. Bi heman şêwazê di hejmara yekem da dîsa di bin navê “Çîrokên Gelêrî” da çîrokeke ajelan (di heman kovarê da Dîzman jê re gotibû fabil) û hikyat û meselokek hatine tomarkirin ji hêla Bahoz Baran (2015: 57-59) ve. Di hejmara duyem da jî du anekdotên ehmeq û famkora ku weku cureyeke pêkenokan jî tê qebûlkirin, dîsa di bin navê “çîrokên gelêrî” da ji hêla Yûksel Polat (2015: 87-88) ve hatine tomarkirin. Wisa xuyaye hikyat, pêkenok, fabil, meselok weku çîrok hatine binavkirin ku herçiqas ev qismen durist be jî qismen tûşê tevlîhevîyê bûye.

Di kovara *Folklorê Me* da zêde navê çîrokê nehatîye bikaranîn. Wisa dîyar e ku edîtorîyê bi zanetî kirîye ku keresteyan bi navê cureyê xwe yê spesîfîk bide. Mesela weku meselok, pêkenok. Lê em di hejmara şeşem da dibînin ku Feray Olçer (2020: 46-54) vegêrana ku Hecîyê Cindî û Emînê Evdal (2008: 305,383) weku êpos û beyt tomar kirine, weku çîrok bi nav kirîye û di destpêkê da jî ketîye nav pênase û cihê çîrokê di folklorê de. Esil mîleke bi vî rengî heye di nav Kurdên Bakurê Kurdistanê da ku vegêranên gelêrî bêtir weku çîrok bi nav dikin, çawa ku di nav Kurdên Rohelat da ev mîla li ser efsaneyê be. Em dikarin binavkirina Olçerê jî bi vê mîlê ve girê bidin. Dîsa têkelhevîyek jî di navbera meselok, hikayet û çîrokên ajelan da çêbûye di kovara navborî de. Herçiqas di hejmarên yekem, sêyem û çarem da meselokên berhevkerî û tomarkerî bi awayekî durist hatibin binavkirin jî di hejmara duyem da di berhevkarîya Evrehmanê Bello (2019: 24-25) da du çîrokên ajelan weku meselok hatine binavkirin ku ev yek wiha dikare bê zelalkirin; rast e ku her du jî du vegêranên binbeşên çîrokan in, lê belê ji hêla binyatî ve ji hev cuda ne. Loma divê meriv haydar be dema ku nav lê datîne. Dîsa di

hejmara heştem da di berhevkarîya Evrehmanê Bello (2021: 28-29) da vegêranên ku tomar kirîye ji hêla binyatî ve li ser meselokan be jî wî ev vegêran weku hîkayet bi nav kirine. Mîna gelek weşanên din tevlihevîya navê vî cureyî di Folklorê Me da jî berdewam e. Xisûsen destan weku çîrok hatîye nîşandan û herwiha binbeşên çîrokê yên weku meselok û çîrokên ajelan hatîye têkelhevîkirin ku dîsa têkelhevîya meselok û hîkayetê jî yek ji vê nimûneyê ye.

Di nav senifandina Şukrîye Resûlê da em rastî navê çîrokê nayên. Weku me berê jî amaje pê kiribû, tercîha wê ji bo navdanîna vî cureyî li ser navê efsaneyê bûye. Îzedîn Mistefa Resûl van her du cureyan ji hev cuda dike efsane çeşnek din û çîrok çeşneke din a vegêrana gelêrî nîşan dide. Heta çîrok û serguzeştêyê weku hev dinirxîne û tenê serguzeştêyê weku çîrokên kurttir pênase dike ku di nav Kurdên bakur da bêtir weku meselok û serpêhatî hatîye binavkirin. Dema ku behsa çîrokê dike, ew bixwe jî balê dikêşe li ser pîrnavîya vî cureyî û wiha dibêje: “Çîrok ke le naw Kurd da hîkayet ya “neql”î pê dellên û le naw Kurdî Lor da “metelok”îşî pê dewtrê. Beşêkî gewre ye le edebî folklorî Kurdî.” (Resûl, 2010: 24) Lê pir xerîb e dema ku mînameke şênber bo çîrokê dide qala destana *Diwanzeh Siwarey Merîwan* dike û weku vegêraneke vî çeşnî nîşan dide welew ku di xebata xwe da behsa destanan jî dike (Resûl, 2010: 30). Ji vir dîyar e ku ev tevlihevî li cem wî jî heye. Ji aliyê nav nebe jî tevlihevîya destnîşankirina cureyan dikare bê gotin bo vê yekê. Mîmkûn e ew mêla binavkirina çîrokê li cem Resûl jî xwe nîşan dabe. Di nav xebatên Enstîtuya Keleporî Kurdî da senifandina Biwar Nûredîn nêzî senifandina Îzedîn Mistefa Resûl e ku vî cureyî weku çîrok û serguzeşte bi nav kirîye. Nûredîn dîsa di heman xebatê de, senifandina Kameran Mukrî jî veguhastîye û tê dîtin ku Mukrî jî serguzeşte û çîrokê weku hev nirxandîye û dabeşkarîyeke navxweyî jî weku çîrokî pirrûpûç, çîrokî asayî (komellayetî, dilldarî, ayînî û htd.) pêk anîye (Nûredîn, 2004: 14-16).

Dîyar e ku binavkirina vî cureyî bi têra xwe arêşeyan vedihewîne. Bes divê ji navbera navên ku me li jorê nîşan dane, tercîhek bê kirin. Heta hin ji van nava weku binbeşê anku bincureyê vî cureyî anku çîrokê bê destnîşankirin û wisa berev standartekê biçin. Çimkî hêj jî standardeke navdanîne bi taybetî ji bo vî cureyê gelêrî nehatîye danîn. Gotinên lêkolîneran di vî warî da herî zêde ji tesbîtan pêk hatîye ku ev jî tişteki asayî ye. Çimkî ew ne sepînerên vê biryarê ne. Kifş e ku binavkirina vî cureyî yan li gorî herêman cuda dibe an jî li gorî tercîha lêkolînerên di vî warî da ji hev cuda dibe ku ev yek di dîsîplîna giştî da alozîyan çê dike. Bi rastî bêtir xebateke dîrokî ya li ser vî cureyî, binavkirin û senifandineke standard, zehmet e. Çimkî gelek navên ku me li jor rêz kirin dibe ku ji bo cure û celebên cuda yên vegêrana gelêrî yan jî ji bo binbeş û cureyên cuda yên cureyê çîrokê hatibin danîn ku îroj hemû tevlihev bûne û hemû jî di şûna navê giştî yê çîrokê da tên bikaranîn. Li gorî me navê çîrokê weku navê giştî bê pejirandin û ji wan navên me li jor nîşan dan jî yên guncaw bo navên binbeşên çîrokê bên bikaranîn.

1.4. Pêkenok

Stûna sereke ya pêkenokan ken û kenandin e. Ji bo ken û mîzah pêk bê pêşkêşkirina tezad/dijberîyan û encamên wê vegêraneke xurt diafirîne. Ev yek jî bi saya karakterên di nav da pêk tê ku ew bi piranî tîpîk, karîkaturîstîk, yekalî, derewîn, ehmeq û famkor in. Herwiha ji ber ku vegêr zû bigihêje encama kenandinê vegêrana pêkenokê zêde dirêj nake. Loma bi piranî kurt in. Yanî rûdaneke wan a pir girift nîne. Ji bo keneke

rijî nayên vegêran. Di eslê xwe da mîzahê heye tê da û di nav vê mîzahê da rexne, fêrkarî, fikirandin û balkişandin armancên sereke ne. Fonkîsyoneke pêkenokan jî derbirîna wan tiştan e ku li her derî bi eşkere nayên gotin ku ev yan ji ber şermê yan ji ber tirsê an jî hestên weku din e. Bi piranî pexşankî ne û şayesandinên dûr û dirêj nahewîne ku ev xisûsiyeteke cureyên çîrokên e jî. Hinek ji wan herêmî ne û hin ji wan gerok û neteweyî ne. Dem û cih di pêkenokan da li gorî çîrokên bêtir şêlû dibe.

Pêkenok herçiqas di senifandina Aarne û Thompson da weku binbeşeke çîrokên gelêrî hatibe destnîşankirin jî di nav Kurdan da bêtir weku vegêraneke serbixwe hatiye neqilkirin. Bêguman ev belasebeb nîne. Çimkî ji hêla binyatî ve pêkenok ji binbeşên din ên çîrokên gelêrî pir cudatir in (bnr. Subaşı, 2019). Herwiha pêkenok bixwe di nav xwe da dabeş dibin. Xisûsen anekdotên ehmeq û famkoran, anekdotên derewînan dîsa di nav vî cureyî da mimkûn e bê hesibandin. Çimkî ji aliyê form û naverokê ve pir dijîbin hev. Wisa xuyaye li cem gel jî ev wekhevîya van vegêranan nêzî hev hatiye qebûlkirin û gelek nav û nûçik ji bo pêkenokê hatiye gotin.

Ji bo navlêkirina pekenokan Eşref Buran lêkolîneke berfireh kirîye û pirnavîya vî cureyî di vê xebata xwe da wiha anîye ziman: “Di kurmancî da bi qasî hatin tespît kirin, peyvên ‘galte/gelte, laqirdî, letîfe, mesele, meselok, mesqeretî, mijûlî, qelîbotk, nikte, pêkenî, pêkenîn, pêkenok, pêkenokên gelî, qerf, tevzok, yarî, xweşpêkirin’ hatine bikaranîn. Di zaravayê kirmancî da peyvên mîna ‘fiqrayî, meselayî’ û ‘yarenîyî’; di zaravayê soranî da jî peyvê ‘galtewgep’ an ‘qisey xoş’ tên bikaranîn.” (Buran, 2018: 14-15)

Pîştî ku dîyar bû ev pirnavî heye, îcar niha em ê berê xwe bidine xebatên folklorê Kurdî ka çawa ev cure hatiye binavkirin an çawa nêzîkî binavkirina vî cureyî bûne. Di serî da dema meriv bala xwe bide kovara *Hawarê û Roja Nû*, meriv rastî pêkenok, pêkenî an navekî din ê ji bo vî cureyî nayê ku hatibe bikaranîn. Heta ev cure bixwe di van weşanan da nehatiye tomarkirin. Lê di kovara *Ronahîyê* da gelek vegêranên ji vî cureyî hatine tomarkirin û weku nav jî ji bilî navê “henek” weku din navek nehat peyda kirin. Herwiha kesê ku van henekan tomar kirîye jî weku “Yarîker” nav li xwe danîye. Dîsa di *Hawar* û *Ronahîyê* da tê dîtin ku navê “medhelok”ê ji bo gotinên pêşîyan (proverbs) hatiye bikaranîn. Bi heman rengî di kovara *Asoyî Folklor* da di hejmara pazdehem da jî di bin sernavê pendî pêşînan da “meselekanî kurdewarî” sernavek hatiye danîn û qala gotinên pêşîyan hatiye kirin û di hejmara şazdehem da bi serê xwe sernavekî weku “meselekanî kurdewarî” hatiye danîn û her du nivîs jî weku dewama hev ji hêla Ebdulla Xidir Mewlûd (2005: 86-88; 2006: 131-133) ve hatiye nivîsîn. Lê dema em berê xwe didine xebata Îlyas Suvağci (2019: 657) em dibînin ku ji bo cureyê pêkenokê navê “metelok”ê bi kar anîye û derbarê navên vî cureyî da jî wiha gotîye: “Metelok bi awayekî puxtedar û nuktedar ragihandina bûyerekê yan ramanekê dikare bê pênasê kirin. Ji bilî “metelokê” ji bo vî cureyî di ferhengê da gotinên wek; pêkenî, pêkenok, meselok, qelîbotk û fiqre cih digirin.” Herwiha em dizanin ku metel û metelok di Soranî û Bahdînî da bi piranî ji bo mamikan jî tê gotin (bnr. Subaşı, 2016: 76). Herwiha tê zanîn ku metel û mesel, metelok û meselok bi guherînên dengî pêk hatine û loma dema em mesele û meseloka ku Buran qal kirîye jî bihesibînin aloziyeke navî ya pir mezin derdikeve bo vî cureyî.

Di soranî da herçiqas bo vî cureyî bêtir navê “galtewgep” bê gotin jî (Resûl, 2010: 132; Nûredîn, 2004: 14-16) di nav senifandina Şukriye Resûl (2008: 6) da ev nav

nabore. Lê di bin beşa pexşanê da beşek ji vegêranê weku “nukte” hatiye binavkirin ku di şûna pêkenokê da hatiye gotin. Dîyar e ku di nav lêkolînerên Soran da yekgirtinek li ser vî navî tune. Bes çemka “galtewgep” para bêtir digire ji bo binavkirina vî cureyî li cem wan. Di kovara *Asoy Folklor* da herçiqas zêde berhevkarî û tomarkarîya vî cureyî nehatibe kirin jî di hejmara sêzdehem da beşeke bi navê “Galtewgepê Kurdewarî” hatiye danîn û dîsa di hejmara şazdehem da Ehmed Qerenî (2006: 18) qala vî cureyî dike û bi devoka Bahdînî weku “tirane û pêkenînok” bi nav kirîye û dîyar e zêde mîla wî li ser bikaranîna navê pêkenînokê bûye.

Di nav kovara *Folklorê Kurdan* da em rastî vî cure û navî nehatin. Di kovara *Folklorê Me* da hejmara heftem û heştam ne tê da di hemû hejmarên din da ji bo vî cureyî berhevkarî hene. Ev berhevkarî bêtir bi du navan hatine binavkirin ku yek jê “mesele, meselok” yê din jî “pêkenok” e. Heta di heman hejmarê da hem meselok hem jî pêkenok hatiye gotin. Esil ev ne dûrî senifandina zanistî ye, çimkî hin anekdotên li ser derewîn, famkor, zane û baleyan jî weku pêkenok û cureyên pêkenokan tên nixandin. Di hejmara duyem da Roza Sîerra (2019: 117; 2020: 80-81) bi navê “Du Pêkenok” berhevkarî û tomarkarîyeke vî cureyî kirîye û di hejmara çarem da jî dîsa heman cureyî bi navê “Du Meselokên Farqînê” weşandîye. Di hejmara sêyem a heman kovarê da ji bo vî cureyî xerîb e ku nivîsa Elîf Gunduz (2019: 4, 86-87) di naveroka kovarê da bi navê “Çar Meselokên Xîya” hatiye weşandin û di nav kovarê da jî bi navê “Pêkenokên Xîya” hatiye tomarkirin. Ev mînak jî kifş dike ku di vê kovarê da ev her du nav di şûna hev da hatine bikaranîn. Dîsa di hejmara nehem da bi navê “Behlûl û Meselokên Wî li Herêma Torê” ji hêla Elîf Gun (2021: 76-78) ve berhevkarîyek hatiye weşandin ku li gorî xebata Buran (2018: 38) jî Behlûl tîpeke pêkenokan bû. Axir ya durist ew e ku meriv vegêrana meselok û pêkenokê baş ji hev cuda bike û li gorî wê jî van navan daîne li ser cureyên guncaw. Nexwe ev tevlihevî her dê dewam bike.

Herwiha divê em destnîşan bikin ku ji bo vî cureyî li cem Kurdên Kavkazê navên pêkenî, qelîbotk, mijûlî û hikyat hatiye bikaranîn. Weku me berê jî gotibû. Hecîyê Cindî hikyat weku navekî giştî li çîrok û binbeşên çîrokê kirîye. Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl jî herçiqas bi sînorên tegez ji hev cuda nekiribin jî û navê pêkenîne gotibin jî di polînkirinê da ji bo pêkenokê qelîbotk û ji bo anekdotan jî navê mijûlî danîne.

Li gorî xebat û lêkolînan kifş bû ku di nav Kurdan da hem pirnavîya vî cureyî û hem jî tevliheviya cure û bincureyên wî çêbûye. Herwiha cudahiya zaravayan jî eyan e. Loma li gorî me pêkenok navê giştî û meselok jî bo bincureyên pêkenokan weku meselokên derewînan, meselokên zane û baleyan bê binavkirin dê qismen ev tevlihevî çareser bibe. Ji bilî wî navên weku henek, qerf, laqirdî, pêkenî, pêkenînok, metelok li derveyî vê binavkirinê bê hiştin.

1.5. Destan

Destan rûdanên dîrokî û civakî vedigêrin. Lê divê wê rûdanê karîgerîyeke mezin li civakê kiribe. Çendek ji van rûdanan şer, lehengî, afat û evînen trajîk in. Destan hem rûdanên asayî ku ji dîrokê dinizile û hem jî vegêrana derasayî ku ji mîtolojîyê dinizile, têkilhev dike û vedigêre. Bi piranî nasnameyeke wan a neteweyî heye. Li gorî lêkolînerinan di destanê da rûdan û macerayên mirovan bi awayekî melodîk û helbestî bi şikilê menzûm tên vegêran (Oinas: 2015: 234). Li gorî lêkolînerinan jî destan ji ber ku vegêranên pir dirêj in û mimkûn nebû ku di carekê da û li ser hev bi helbestkî bên

vegêran, loma destanbêjan carinan ji bo ku bêhna xwe vedin, diketine nav vegêraneke pexşankî û loma destan weku pexşan û menzûm têkelhev hatine vegêran (Celîl & Celîl, 2014: 11). Lêkolînerên weku Gîw Mukrîyanî (2013: 321) û Îzedîn Mistefa Resûl (2010: 33) peyva destanê û eposê weku peyv, çîrok, hîkaye, çêçêrok, çîrçîrok, rêzik, beserhat, qewatî, serbirde, kevneşop, xebroşk, mesnewî û heta birayên Celîl (2014: 10) weku romana gelêrî jî nirxandine û pênase kirine. Carinan her du formên (pexşankî û helbestkî) heman destanê ji hev cuda jî hatine neqilkirin. Loma Kurdan bêtir ji ber vê formê û bi tesîra zimanên bîyanî gelek navên din li destanê kirîye. Ev nav weku dastan, destan, destançîrok, beyt, epîk, epope, epos, poem, serpêhatîyê epîkîyê, stran û çîrokên epîkîyê, poêzîya epîkîyê û cengleme ne.

Ev arêşeya pirnavîyê li cem Necat Keskin (2019: 178-179) jî bûye mijar û ew vê pirnavîyê bi arêşeya çemk û cureyî ve girê dide û pirmaneyîya çemkan weku sedemek nîşan dide. Li gorî wî dema meriv ji gelek alîyan ve cureyan binirxîne, li gorî xisûsiyetên wan ên sereke divê navê herî maqûl û minasib bê tercîhkirin ku ew navê vî cureyî ji ber sedemên hejmartî weku destan guncaw dibîne. Îcar em ê jî niha bi giştî berê xwe bidin xebatên folklorê yên di nav Kurdan da û navdanînen wan ên ji bo destanê destnîşan bikin.

Di kovara *Hawar* û *Ronahîyê* da em dibînin ku ji bo vî cureyî sê nav hatine gotin weku destan, destançîrok û çîrçîrok. Bi piranî dema ku behsa destana Memê Alan tê kirin ev nav tên gotin. Di hejmara sêzdehem a *Hawarê* da dema ku Hereqol Azîzan (1932: 5) qala Sîyabendê Silîvî û Memê Alan dike dibêje “Çîrçîroqa Sîyabendê Silîvî bi nav û deng e. Ev jî weq Memê Alan yeq ji çîrçîroqên me ên qevn û spehî ye. Her qes pê dizane.” Lê di hejmara çil û pêncem da dema qala Mem û Zîna Ehmedê Xanî û destana Memê Alan tê kirin li wir jî peyva destanê tê gotin: “Xanî binyanê esera xwe ji destana Memê Alan girtiye, lê ew weke xwe nehiştiye gelek tiştên wê guhartine.” (Xanî, 1942: 6) Dîsa Celadet dema di hejmara bîst û sêyem a *Ronahîyê* da qala Memê Alan dike vê carê wê weku destançîrok bi nav dike (C.A.B, 1944: 8). Kifş e ku hem tevliheviya navî di van her du kovarên navborî da hebûye hem jî nîşana wê yekê ye ku di şûna destanê da anku vegêranên di wê şewazê da pir bi rehetî weku çîrok û çîrçîrok nav lê hatiye kirin. Çimkî weku me berê jî amaje pê kir, di eslê xwe da ev vegêran rûdanekê, çîrokekê neqil dikin û li gorî me sedema sereke ya navdanîna çîrokê bo van vegêranan ji ber wê taybetîya wê ye. Herwiha di qismê Fransî yê *Hawarê* da jî em dibînin ku çemkên weku légend (çîrçîrok, destan), époque, épouse (destan) û épopée (şer û kilamên şer) jî di vê maneyê da hatine bikaranîn.

Di nav Kurdên Kavkazê da digel ku gelek nav li vê vegêranê hatine danîn jî bi piranî di tesnîfên folklorî da navê “êpos” hatiye tercîhkirin. Herçiqas Hecîyê Cindî û Emînê Evdal (2008: 305-394) navê “beyt” jî li vî cûreyî danîbin, em di berhevkarîya Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl (1978/II: 5-53) da dibînin ku beyt ji bo qewlên Êzîdîyan hatiye gotin ku ev jî girêdayî teşeya wan qewlan e. Herwiha em di *Hawar* û *Ronahîyê* da jî peyva beyt di maneya teşeya helbestê ya dumalik da dibînin. Lê dema em li kovara *Asoy Folklor* dinêrin em dibînin ku bi piranî beyt di maneya destanê da hatiye bikaranîn û ji hejmara duyem bigire heya hejmara dawî jî gelek destanên Kurdan ên weku Memê Alan, Dimdim, Las û Xezal, Dewrêşê Evdî, Zembîlfiroş, Stî û Ferxê di bin sernavê “beyt” da hatine tomarkirin û weşandin. Lê bêguman beyt bi tenê ji destanan re nehatiye gotin. Xisûsen di hejmara şazdehem da berhevkarîya Nîmet Husên (2006: 126-130) a bi

navê “Qewlê Zebûnî Meksûr” ku qewleke gelek navdar a Kurdên Êzidî ye di bin sernavê “beyt” da hatiye weşandin. Herwiha “Qewlê Sura Afirîna Dinyayê” di hejmara bîst û çarem da û “Qewlê Tawûsî Melek” di hejmara sih û duyem da di bin sernavê beyt da hatine weşandin. Kifş e ku bêtir ji ber menzûmbûna vî cureyî navê “beyt” lê hatiye kirin. Axir dema em vegerin li ser xebatên Kurdên Kavkazê em ê bibînin ji bilî êpos û beyt navên weku destan, serpêhatîyê epîkîyê, stran û çîrokên epîkîyê, poeziya epîkîyê û cengleme jî hatine gotin (Celîl & Celîl, 1978/I, 24-39). Dîyar e ku haya wan ji gelek navan hebûye. Lê wan bi zanetî navê “êpos” tercîh kirîye.

Di nav xebatên folklorê yên başûrê Kurdistanê da Îzedîn Mistefa Resûl (2010: 31-34) ev cure hem weku “dastan/êpos” hem jî weku “dastanî honrawe/poemî êpos” bi nav kirîye. Kifş e ku wî ev cudahî ji ber teşeya vegêranê cuda kirîye anku vegêrana pexşan û menzûm têkel awayekî destanê û vegêrana xwerû menzûm jî awayekî destanê nîşan daye. Şukrîye Resûl (2008: 6) û Kameran Mukrî û Biwar Nûredîn (2004: 14-16) ev cure bi tenê weku dastan bi nav kirîye û binbeşên wê jî weku qaremanîyetî û dildarî destnîşan kirîye. Di kovara *Asoy Folklor* da digel ku ev cure bi piranî weku beyt hatibe binavkirin jî xisûsen di çend hejmarên ewil da “dastan” jî hatiye gotin. Heta di hin hejmaran da di bin sernavê “beyt” da tê dîtin ku hin destan weku serpêhatî/serhatî jî hatine binavkirin. Bo nimûne di hejmara bîst û heştam da Ebdulla Sebrî (2007: 121-137) destana Dewrêşê Evdî weku “Serpêhatîya Zor Temir Paşayê Milê” tomar kirîye û weşandiye. Wisa xuyaye kovara *Asoy Folklor* herçiqas çemka “beyt” bo vî cureyî tercîh kiribe jî di piranîya xebatên Başûrî da “dastan” zaltir e. Li gorî me jî ya herî maqûl ew e ku weku destan an dastan bê standartkirin. Çimkî beyt çemkeke dîyarker e bo teşeya metnan û pir dûr e ku meriv weku navê cureyekî vegêrana gelêrî standart bike û herwiha gelek keresteyên edebîyata gelêrî hene ku ew jî bi beytan tên gotin.

Di nav kovara *Folklor a Kurdan* û *Folklor a Me* da derbarê destanê da zêde xebat nehatine weşandin. Di *Folklor a Kurdan* hejmara çarem da nivîsek derbarê *Kela Dimdimê* da heye û di vê xebatê da qala destan û navê wê tê kirin û tê gotin ku di Yewnanî da “epos” hatiye gotin bo destanê. Nivîskar dema çemka “destan”ê bixwe jî analîz dike qala peyva erebî “esatîr” û yewnanî “myth” dike û destanê di beramberî wan da bi kar tîne (Borak, 2015: 61) û pir eşkere ye ku di vê xebatê da hin çemk tevlîhev bûne. Lê binavkirina vegêrana Kela Dimdimê weku destan kêma zêde mebesta nivîskar nîşan dide ku bo çî cure vegêranê destan gotîye. Ji ber ku ji bilî vê xebatê derbarê destanan da xebateke din tune, pir zehmet e ku meriv qala pirnavî û nestandartbûneke navê vî cureyî di kovara navborî da bike.

Di kovara *Folklor a Me* da di sê hejmaran da em xebat û berhevkarîyên li ser destanan dibînin. Di hejmara çarem da Ahmet Seyarî (2020: 70) qala destanên epîk kirîye û di destpêkê da li ser navê vî cureyî jî rawestayê. Piştî ku qala navên weku “epos, epic” kirîye digel wê jî ji Tekin Çiftçi veguhastinek kirîye û gotîye ku li hêla deştê bo vî cureyî “delal” û li hêla çîyê jî “lawijê siwaran” tê gotin. Di hejmara dehem da Ahmet Seyarî (2021: 16-17) dîsa li ser binbeşekî destanan xebatek kirîye ku jê re xezawetname tê gotin. Lê wî di vê xebata xwe da vî cureyî weku “çîrok” bi nav kirîye. Herwiha balkêş e ku zarbêjê xezawetnameyê jî di serê vegêrana xwe da dibêje ez ê “mesela” Borê Qer bêjim. Weku me berê amaje pê kiribû di nav Kurdên Bakur da mêlek heye ku ji piranîya vegêranên gelêrî re bibêjin çîrok an jî mesele. Li gorî me hem Seyarî hem jî zarbêj bi vê mêlê tevgerîyane û loma bi wan navan qal kirine. Weku din di hejmara nehem a kovarê

da jî Bawer Erîşen (2021: 26) li ser destana Kawa nivîsek amade kirîye, lê derbarê navê destanê da tu agahîyek nade ji bilî binavkirina xwe ya bo vegêrana Kawa. Kifş e ji ber kêmbûna xebatan a di vî warî da pir zehmet e meriv li ser standarta navê vî cureyî di kovara *Folklor Me* da jî bibêje. Lê bikaranîna du navên cuda bo heman şikil vegêranê ya Seyarî û midaxalenekirina edîtorî di jêrenotekê da bo me mîla nestandardbûnê nîşan dide.

Ji bo vegêranên gelêrî di Kurdî da ji tesîra zimanê Erebi dîr bêtir çemkên weku efsane, çîrok, çîrvanok, çîrçîrok, xebroşk, destan, pêkenok, serpêhatî xuya ne. Herwiha çemkên weku mît, hîkayet, mesele, meselok, qise, anekdot, epos, beyt û hwd. jî bi tesîra zimanên Ewropî û Erebi ketine nav Kurdîyê û di şûna navên hin vegêranan da hatine bikaranîn. Xisûsen navên weku hîkayet, mesele, qise navên gelemperî ne û îşaretî vegêran û çîrokê dikin. Yanî mimkûn e ji bo her cureyekî vegêrana gelêrî ev nav bîn gotin bêyî şaşfamîyek pêk bê, çawa ku çîrok û efsane bo piranîya van cureyan dikare bê gotin. Jixwe ji bilî navên Kurdî yên ku me destnîşan kirin gelek navên din piştî hewcedariya standardîzasyonê anku berbelavbûna xebatên zanistî yên folklorê Kurdî û lazîmîya polînkirina cureyan ketine nav lîteratura Kurdî. Helbet piştî Îslamê tesîra Erebi jî divê meriv di van çemkên nû da ji bîr neke. Loma xisûsen vegêranên weku Memê Alan, Sîyabend û Xecê, Bîjen û Menîje, Rostemê Zal, Behram û Gulendam ku xuyaye vegêranên gelek kevin in di nav Kurdan da gelo bi çi navî hatibûn binavkirin? Wisa dîyar e ku ev vegêran bêtir weku destan/dastan hatine binavkirin (bnr. Mokri, 1966; Kakeyî, 2013; Chaman Ara, 2015: 312, 289; Vali, 2021: 19-22, 29, 41). Helbet herçiqas weku destan na lê bi navê lehengan weku Qeremannah, Cîhangîrname, Birzoname, Samname hin vegêran û Şehnameyên Kurdî hatibûn binavkirin jî em dizanin ku ew di eslê xwe da destanên Kurdî ne. Li ser van egeran her çi kevin çi jî nû (di van çend sedsalên borî de) vegêranên ku li ser şer, trajedyâ, qaremanî, bergirî û lehengiya miletî be li gorî me divê weku destan bê binavkirin.

1.6. Hîkayet

Taybetîya hîkayetan a sereke ji alîyê karakter, dem û cih ve rast in. Mimkûn e ku hatibûn sêwirandin jî lêbelê hem ev sêwirandin derasayîyeke weku çîrokan nahewîne hem jî muheqeq xwe ji serpêhatîyeke civakê têr dike. Hîkayet weku cureyekî transê tê nîrxandin ku ji destanan nizilîne. Ya rastî li cem Kurdan hîkayet bêtir weku çemkeke giştî ya ji bo her cure vegêranê hatiye bikaranîn. Her weku Hecîyê Cindî û Emînê Evdal bo çîrok, çîrvanok û pêkenokan bi giştî hikyat gotîye û Mela Mehmûdê Bazidî ji bo çîrok û serpêhatîyên ji Farisî wergêrane navê hikyatê û ji bo serpêhatîyên ku bixwe berhev kirine navê hikyat/hîkayetê bi kar anîye (Öztürk, 2018; Jaba, 2000). Vê binavkirinê kirîye ku digel gelek tevlihevîyên navên vegêranên gelêrî weku cureyekî serbixwe jî hîkayetên gelêrî neyên nasîn û pênasekirin. Dema meriv bala xwe dide tesnîfên xebatên folklorîk ên cihanê cureyekî bi navê “folk romance” an jî “halk hikâyesi” destnîşan kirine (Keskin, 2019: 191-193) ku ev li cem piranîya Kurdan weku vegêran teqabulê destanê kirîye. Li gorî me nebûna peyva hîkayetê berî Îslamê di nav Kurdan da û berbelavîya navê destanê di maneya vegêran, gotin, çîrok û neqilîkirinê da kirîye ku Kurd xisûsen wan vegêranên ku ji mîtolojiya wan a dêrîn nizilîne weku destan bi nav bikin û herwiha vegêranên şîbhê wê yên ku di çend sed salên dawî da li nav gel belav bûye jî bi heman navî bi nav bikin. Çawa ku serborîyên Kawe, Qereman, Zal, Sam, Rostem weku destan bi

nav kiribin serborîyên Derwêş, Kerr û Kulik, Stî û Ferxê, Sîyabend û Xecê û hwd. jî wisa bi nav kirine. Lê di nav zanista folklorê da lêkolîneran xetêke zirav kêşaye navbera herdu cureyan. Herçiqas gelek lêkolînerên Kurdan vê xetê û vegêranên li her du alîyên vê xetê, jî hev dernexistibin û cuda nekiribin jî di zanista folklorê da “hîkayetên gelêrî” vegêraneke bi serê xwe jî mît, efsane, çîrok, pêkenok, destanan û serpêhatîyan cuda hatiye nixandin. Herwiha bi piranî wan vegêranên ku lêkolînerên Kurdan weku destan bi nav kirine li cem lêkolînerên bîyanî li gorî naverok û forma xwe hîkayetên gelêrî ne.

Li gorî me tevlihevîya vî cureyî berî her tiştî jî tesbîtnekirina şewaza vê vegêranê tê. Yanî dema me di Kurdî da got “hîkayetên gelêrî” dê qesda me çi cure vegêran bin? Gelo divê em hîkayetên *Evdalê Zeynikê*, şer û trajedîyên di sedsala dawî da ku dengbêjên me di terza helbesta epîk da strane weku *Bavê Fexrîya, Metran Îsa, Filîte Quto, Mala Elîyê Ünîs, Bişarê Çeto, Heso û Nazê, Memê û Eyşê, Heso Rebeno, Feqîyê Teyran* û hwd. di bin vî sernavî da binirxînin an vegêranên weku *Memê Alan, Kerr û Kulik, Xelîl Beg û Xelo, Sîyabend û Xecê, Dewrêşê Evdî* û hwd. di bin vî sernavî da bi cih bikin? An van vegêranên me hejmartî gişt di bin vî sernavî da bihesibînin? Li gorî me heya ev kar neyê kirin dê tu gavî navê hîkayetê standardeke xwe nebîne.

Ji xêncî van nîqaşan arêşeyeke din maneya peyva hîkayetê ya di nav Kurdan da ye û veneguherandina wê ji bo çemkeke zanistî ya folklorê ye. Çimkî hîkayet ji bo hercure vegêranê di maneya neqil û gotin û çîrokê da tê gotin ku ya herî zêde tevlihevî û pirnavîyê jî çê dike ev e. Loma em ê niha berê xwe bidine qada xebatên folklorê Kurdî û bêtir şênber bikin ka ev tevlihevî bi çi şikilî ye.

Di nav xebatên Kurdên Kavkazê da birayên Celîl çemka hîkayetê bi kar neanîne. Lêbelê Hecîyê Cindî û Emînê Evdal (2008: 665-750) di berhema xwe ya bi navê *Folklorê Kurmanca* da çi çîrok, çîvanok û meselok hebin gişt di bin navê hîkayetê da senifandine. Dîsa Hecîyê Cindî di berhema xwe ya şeş cildî da çi çîrok, çîvanok (çîrokên ajelan), pêkenok û meselok (anekdot) hebin bi giştî bêtî ku senifandinekê di navbera wan da bike weku *Hikyatêd Cimeata Kurda* bi nav kirine. Meriv ji xebatên Cindî têdigehe ku wî her çi cureyên vegêran û xwerû pexşankî hebin weku hîkayet bi nav kirîye ku ev yek jî nêrîna me ya ku Kurd weku navekî giştî hîkayetê bi kar tînin, xurttir dike. Herwiha divê em bidin zanîn ku di xebata Cindî û Evdal de ferqeke eşkere heye di navbera destan (beyt/epos) û hîkayetê de. Lê qesda wan ji hîkayetê ne “folk romance”a Îngilîzî ye ne jî vegêranên me yên weku Memê Alan, Kerr û Kulik, Sîyabendê Silîvî ne.

Di nav xebatên bakurê Kurdistanê da xisûsen di nav xebatên zanistî yên vê dawîyê da ku yek jê xebata Kadri Yıldırım û Remezan Pertev û Mustafa Aslan (2013: 143-144) a bi navê *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî* bû tê da weku cureyekî edebîyata gelêrî qala hîkayetan nehatiye kirin. Bi heman şewazî herçiqas nehatibe weşandin û negihîştibe encameke teqez jî di nav komxebata cure û navên keresteyên folklorê ya Weqfa Mezopotamyayê da jî qala hîkayetan nehatiye kirin û weku cureyekî serbixwe xuya nake (bnr. Weqfa Mezopotamya: 2021). Herwiha di nav xebatên weşanxaneya Wardozê da jî bi navê hîkayetê ne weşaneke serbixwe hatiye kirin ne jî di nav weşanên vegêranên gelêrî da weku sernavek cih dane vî cureyî. Di kovara *Folklorê Kurdan* da bi tenê di hejmara heftem da em navê hîkayetê dibînin ku ew jî berhevkarîyeke zazakî ye ku Ugur Sermîyan (2016: 32-33) serpêhatîyeke herêma Dêrsimê bi navê “Hîkayeya Şuware” neqil kirîye. Di kovara *Folklorê Me* da em tenê di du hejmaran da bi navê hîkayetê dihesin ku di van her du hejmaran da sê nivîs jî weku

anekdot, serpêhatî an jî meselok tîn nîrxandin. Lê Eşref Keydanî (2020: 16-18) di hejmara heftem da ji herêma Garisanê berhevkarîyek kirîye ku du vegêranên ne di nav pênasakirina hîkayetên gelêrî da tê da hene. Lê bi ihtimaleke mezin ji ber forma wan a vegêranî wê navê li wan kirîye û tomar kirîye. Di heman hejmarê da berhevkarîya bi navê “Hîkayeta Durnas û Hespnas û Mîrnas’ê” jî di heman çarçoveyê da ye. Dîsa di hejmara heştem da berhevkarîya Evrehmanê Bello ye ku me berê jî behs kiribû, sê meselokên Qereçobanê ji ber forma wan a vegêranî bi navê hîkayetê bi nav kirîye û weşandiye. Ev nimûne an jî nebûna nimûneyan bi navê hîkayetê weku vegêraneke serbixwe yê di di nav xebatên Bakur da nêrîna me ya di serî da me anîbû ziman ku Kurd hîkayetê bêtir ji bo cureyên vegêranî bi kar tînin û hêj jî weku cureyekî serbixwe tu pênasê û polînkirinekê bo vî cureyî nekirine, piştrast dike.

Dema em berê xwe bidine xebatên li başûrê Kurdistanê hem rewşeke şibhî Bakur dibînin ku di xebatên folklorzanên weku Îzedîn Mistefa Resûl, Şukrîye Resûl, Kameran Mukrîyanî û Biwar Nûredîn da weku cureyekî serbixwe di nav senifandina keresteyên edebîyata gelêrî da navê hîkayetê tune ye. Li derveyî van xebatan dema ku em berê xwe didine kovara *Asoy Folklor* weku beşeke serbixwe bi navê “heqayet” em sernavekî dibînin ku hema hema di her hejmarek da gelek vegêranên gelêrî di bin vî sernavî da hatine belavkirin. Herçiqas navê heqayetê hatibe bikaranîn jî dema em bala xwe didine vegêranên ku di bin vî sernavî da hatine belavkirin, dîyar e ku heqayet di şûna çîrokên ajelan (çîvanok), pêkenok, meselok û serpêhatîyan da hatîye gotin an jî weku sernavekî giştî yê van vegêranan hatîye destnîşankirin. Em li vir jî dubare digihêjine wê qinyatê ku hikyat, hîkayet, heqayet li cem Kurdan weku navekî giştî bo vegêran û pexşanê hatîye bikaranîn û weku cureyekî serbixwe tu pênasê û polînkirinekê bo nehatîye danîn.

1.7. Ser(pê)hatî

Di serpêhatîyan da tecrubeyên şexsan, bi awayekî pexşan û kurt di demeke nêzik da bi piranî ji devê kesê yekem tîn vegêran û paşê bi derbasbûna demê re an jî bi neqilîkirinê mimkûn e veguhere devê kesê sêyem. Xisûsiyetên serpêhatîyan ên herî berbiçav vegêr her wekî wê rûdanê jîyabe an jî şahidî wê rûdanê bûbe, vedigêre. Lê piştî ku dem bi ser da diqulibe pir mimkûn e ev serpêhatî veguherin formên din ên vegêrana gelêrî ku yek ji wan efsane ye û Honko Lauri (vgz. Keskin: 2019: 203) amaje pê kirîye. Herçiqas Carl Wilhelm von Sydow vegêranên di vî formê da yê çî ji devê kesê sêyem çî jî ji devê kesê yekem bîn vegêran bi giştî weku serpêhatî binirxîne jî Linda Dégh û Andrew Vazsonyi (2015: 213-227) bi awayekî rexneyî nêzikî vî pênasakirina Sydow dibin. Ew dibêjin piştî ku serpêhatî ji devê kesê yekem veguherî devê kesê sêyem jî serpêhatîbûnê dûr dikeve dibe cureyeke din a vegêrana gelêrî. Loma ew dibêjin mimkûn e serpêhatî ji bûyerên rasteqîn, ji gotegot û tecrubeyan pêk hatibin ku ev pêkareke sereke ye, lê li gor binyada vegêranên gelêrî yê berî xwe çiqas serbest bin jî di bin tesîra wan da mane ji hêla hûnandinê ve weku teknîka sêbarekirinê, îmtihan, diyalogê ve. Loma ew destnîşan dikin ku hêsan nîne cureyên vegêrana gelêrî bi awayekî teqez ji hev bîn cudakirin û mimkûn e ku hin cure ji hinên din nizilî bin, mimkûn e têkel bûbin, mimkûn e ku cureyek yê din tune bike û wisa pêk bê. Ji ber wê jî bêtî ku pêkarên din ên vegêranê bîn hesibandin, bi tenê li gorî tecrubeya şexsî nîrxandina cureyê serpêhatîyê di qalibekî wiha de, dê encameke teqez nexwe destê me.

Li beramberî navê serpêhatîyê di kurdî da serborî, serbirde û serguzeşte jî tê gotin. Herwiha di kurdî da maneyeke berfirehtir jî ji bo serpêhatîyê heye. Ji ber ku di eslê xwe da her vegêraneke gelêrî ji serpêhatîyekê nizilîye, ev mane gelek asayî ye ku li cem Kurdan çêbûbe. Heta di şûna vegêran û hikayetkirina rûdanê da jî tê gotin. Loma weku çemka hikayetê, serpêhatî jî li cem Kurdan û heta li cem piranîya lêkolînerên Kurdan ên di qada folklorê da di maneya berfireh da tê bikaranîn û weku cureyeke serbixwe hêj jî xîm û bingeha wê baş nehatîye danîn. Çarçoveya serpêhatî û vegêranên gelêrî yên din ên di bin vî cureyî da bîr hesibandin, nehatine eşkerekirin. Loma nestandardbûna navan xwe di vî sernavî da jî dide der. Li gorî metaryalên li ber destên me ji bilî Necat Keskin (2019: 200-204) lêkolînerêkî din serpêhatîyê weku cureyekî serbixwe nehesibandîye û polîn nekirîye.

Di nav Kurdên Kavkazê da di nav xebatên birayên Celîl da peyva serhatî û serpêhatî gelek derbas dibe. Xisûsen vê çemkê weku me li jor amaje pê kir di şûna vegêranên gelêrî yên pexşankî da bi nav kirine ku qelîbotk, mijûlî, çîrok, çîvanokan û vegêranên şîbhî wan weku serpêhatî hesibandine. Heta serpêhatî li beramberî çemka "proza" bi kar anîne ku di bin navê prozayê da cîazî, qelîbotk, mijûlî û çîrok polîn kirine û wî qismî wiha rave kirine: "Berevoka me da gele serpêhatîyê proza zargotina k'urda - çîrok, çîvanok, serhatî, cîazî, pêk'enîn, efsene, self û gilîyêd mayîhe xweş, yêk ji alîyê millet da bi h'izkirin têne gotinê, çapkirinê. Nek t'enê poêzîya k'urda da, lê usa jî proza wî da jîyîna xebatk'ara, rabûn-rûniştandina wî, fe'mdarîya û pek'enîna (humora) wî, filosofîya û p'sîxologîya wî rind hatîye dîhar kirin. Xeta eşkere me di navbeyna e'frandinêd vekirî da (proza) nek'işandîye, me ew bi t'emamî p'aravenekirîye ser p'ara, her 99 e'frandinêd vekirî me h'îmlî ser du p'ara p'aravekirîye: "Cîazî" û "Qelîbotk, mijûlî û çîrok". (Celîl & Celîl, 1978/I: 39). Balkêş e ku di bin navê prozayê da jî weku cureyekî, navê serhatîyê hilaniye. Lê qesda wan ji vî navî çî ye ne dîyar e. Mîmkûn e ku ew anekdotên bi devê kesê yekem tîr gotinê û hin meselok û pêkenokên derewînan weku serhatî nixrandibin ku li gorî me jî herî zêde di nav vegêrana gelêrî ya Kurdî da ew li pênaseya cureyê serpêhatîyê diguncin. Dema meriv bala xwe dide hin xebatên Hecîyê Cindî, dibîne ku çemka serhatîyê bi piranî digel çemka beytan re bi kar anîye ku meqsed jê destan in. Bo nimûne sêzdeh şaxên *Dimdimê*, deh şaxên *Ûsiv û Zelîxeyê*, *Mem û Zînê* di bin sernavê beyt-serhatî da û du xebatan jî bi navên *Beyt-Serhatîyê Cimeta Kurda* û *Beyt-Serhatîyên Kurdaye Epîkyê* dane çapkirin (Cindî & Evdal, 2008: 39-40). Ji van nimûneyan jî tê famkirin ku Cindî bixwe jî ser(pê)hatî di maneyeke berfireh da li beramberî rûdanên bi serê miletekî da qewimî, bi kar anîye.

Di nav xebatên Başûr da Îzedîn Mistefa Resûl çemka serguzeşte digel çemka çîrokê di xebata xwe da bi kar anîye. Şukrîye Resûl jî weku binbeşeke efsaneyan "efsaneyên serguzeşte" polîn kirîye ku qesd jê meselok û anekdot in. Kameran Mukrî jî li beramberî çîrokê serguzeşte bi kar anîye û bi heman rengî Biwar Nûredîn (2004: 14-16) jî weku sernavekî vegêrana gelêrî "çîrok û seguzeşte" digel hev bi nav kirîye. Kurdên Başûrî wisa dîyar e mîna Kurdên Bakurî û Kavkazê seguzeşte di maneyeke berfireh da ji bo hemû vegêranên pexşankî û weku cureyek jî di şûna meselok û anekdotan da bi nav kirine. Ji bilî van xebatan dema em bala xwe didine kovara *Asoy Folklor*, em dibînin ku ji bo serpêhatîyê çemka "serbirde" bi kar anîne. Esil di hin nivîsên Kurmancîya Behdînî yên di kovara navborî da dîsa çemkên serhatî û serpêhatî hene. Lê ew jî bi piranî digel destan û hikayetan hatine bikaranîn weku serhatîya zembîlfiroş, serpêhatîya Zor Temir

Paşayê Milê, serbordey Memê Alan (soranî), beyt û sehatîya Leylî û Mecerûm û hwd. Lê serbirde weku cureyekî serbixwe yê vegêrana gelêrî di kovarê da hatiye destnîşankirin ku bi piranî di şûna anekdotan da hatiye binavkirin. Lê carinan weku di hejmara sêyem da xuyaye di bin sernavê giştî yê çîrokî folklorî da jî çemka serbirde hatiye bikaranîn ku ev bi navê “Çend Serbirdeyekî Kon” ji hêla Nazim Şêxanî (2001: 180-181) ve hatiye belavkirin. Lê ew nivîs bixwe jî çend anekdotan di nav xwe da dihundirîne. Kifş e ku xisûsen *Asoy Folklor* çemka serbirdeyê weku cureyekî serbixwe destnîşan û polîn kirîye. Lêbelê ev pênase û polînkirin bi awayekî standart di nav hemû xebatên Kurdên Başûrî da nexuyaye.

Di kovara *Hawar û Ronahîyê* da (bi)serhatî herçiqas xisûsen weku sernavê cureyekî vegêrana gelêrî nehatibe destnîşankirin jî tam di maneya vî cureyî da gelek biserhatîyan bo xwînerên xwe neqil kirine. Bi taybetî ew rûdanên ku bi serê şexsan da qewimîne û ji devên wan şexsan neqil bûne weku biserhatî bi nav kirine. Belkî ya herî muhîm bo me “Biserhatîya Reşoyê Darê” ye ku ev serpêhatî li Darêya Mêrdînê pêk hatiye û Cemîl Haco (1932: 4-5) vê di hejmara çardehem û qismê bi tîpên Aramî da belav kirîye. Xaleke balkêş a vê serpêhatîyê jî ew e ku vegêranekê pir nêzî wê, di nav çil hîkayetên Mela Mehmûdê Bazidî da bi navê “Hîkayeta Nozdey” derbas dibe ku di wê hîkayetê da du karakterên bi navê Cergo û Gûzel Xatûn jî şibhî vê rûdanê serpêhatîyekê dijîn (Jaba: 2000: 66-69). Wisa xuyaye weku Necat Keskin jî dîyar kirî meriv wan çil hîkayetan bi temamî nebe jî qismekî ji wan weku serpêhatî destnîşan bike dê ne dûrî pênaseya xwe be ku em mîna keke wê ya şênber di Hawarê da jî dibînin ku wek biserhatî hatiye binavkirin.

Di nav xebatên Bakur da em di nav weşanên Wardozê da di kitêba Mustafa Aslan a bi navê *Baqek ji Folklorê Berîya Mêrdînê* da sernavekî xisûsî dibînin ku weku serpêhatî hatiye destnîşankirin ku tê da bêtir anekdot û meselokên ji devê kesê yekem hatine bicihkirin. Heta di xebata Mehpûs Serhedî da ku amadekarîya folklorê kovara Hawarê kirîye û “Biserhatîya Reşoyê Darê” di wê berhemê da di bin sernavê çîrokê da daye. Gelek serpêhatîyên bi vî rengî di bin sernavê çîrokê da hatiye weşandin di nav xebatên Wardozê de. Ji bilî wê di kovara *Folklorê Kurdistan û Folklorê Me* da pir nimûneyên ji vî cureyî tunene ku meriv nixandineke tekûz bike. Lê di *Folklorê Kurdistan* da di du hejmaran da bi sernavê serpêhatî du nivîs hene ku vegêranên di bin van sernavan da li pênaseya serpêhatîyê tê ku ji wan “Serpêhatîya Mala Kapreşîyan” e ku ev rûdanekê bi serê malbatekê da hatî, vedigêre bi devê kesê sêyem û ya din jî bi navê “Serpêhatîya Tirpankêşî” ye ku ev jî rûdanek e bi serê kesekî bi navê Rûstemo da hatî, vedigêre (Yaman, 2015: 47; Hezer, 2016: 59). Ji ber ku bi navekî din em rastî vî cureyî nehatin, êdî çi bi zanetî an nezani dîyar e ku hevgirtinek heye û vegêranên li gorî pênaseya serpêhatîyê di bin wî navî da belav kirine. Di kovara *Folklorê Me* da di du hejmaran da em sê nimûneyên vê vegêranê dibînin. Herçiqas bi awayekî durist navê du berhevkarîyan weku serpêhatî û serhatî bi awayekî li hev û guncav danîbin jî di berhevkarîya din da digel ku heman şikil vegêran e jî bi navê çîrokê bi nav kirine. Di hejmara yekem da stran û serpêhatîya strana *Lê Yarê* weku serpêhatî hatiye weşandin (Reşwan, 2019: 32-34) ku di heman hejmarê da stran û serpêhatîya *Seydiko* bi sernavê çîrokê hatiye weşandin (Botî: 2019: 99-104). Ev yek jî nîşan dide ku di vê kovarê da ev sernav bi zanetî ji bo cureyê serpêhatîyê nehatîye danîn. Mîna ku me li jorî jî amaje pê

kir, ji ber mēla Kurdan a ji her teqlîd vegêranê re ku çawa dibêjin serpêhatî an çîrok, li vir jî ji ber heman mēlê ev sernav hatine danîn.

Di encama can xebat û binavkirinê di nav Kurdan da kifş e ku di serî da serpêhatî hêj bi giştî weku cureyekî serbixwe nehatîye pênase û polînkirin. Ji bo standartkirina navê cureyekî jixwe şertê ewil ew e ku pênaseyeke tam a wî cureyî bê kirin û bê destnîşan kirin ka kîjan vegêranên gelêrî dê di bin wî cureyî da bēn nîrxandin. Herwiha ser(pê)hatî digel ku di çend xebatan da weku cureyekî serbixwe hatibe destnîşankirin jî bi giştî di maneya hîkayet, vegêran û rûdana bi serê meriv da hatî, belav bûye. Lê dîyar e ku ji ber karîgerîya devok û zaravayan bi çend navên weku serhatî, serpêhatî, serborî, serguzeşte, serbirde hatîye binavkirin ku ev bixwe jî arêşeyek e li beramberî standartbûnê.

Encam:

Ji ber kêmasîya pênasekirinê binyatî û polînkirinê lawaz, berî navdanîne di Kurdî de nasîna cureyên vegêrana gelêrî û jihevderxistina wan a ji hev arêşeyeke berçav e ku ev gelek karîger e li ser pîrnavî û nestandartbûnê.

Xisûsen piştî Îslamê hevnasîna Kurdan bi çand û zimanê Erebi karîger bûye ku hin çemkên nû bikevine nav Kurdîyê di şûna vegêran, gotin, çîrok, efsane, destan, serpêhatî û pêkenokê de.

Hin çemkên ku maneyên giştî wergirtine weku çîrok, mesele, efsane, serpêhatî, hîkayet bûne sebebê pîrnavî û tēkelhevîyê. Çimkî her cureyê ku tê de vegêran û veguhastin hebûye, bi rahetî ji bo wî bēyî ku li binyat û formê bê nêrîn ji van çemkên navborî hatine bikaranîn.

Ji bo vegêranên gelêrî di Kurdî da ji tesîra zimanê Erebi dûr bêtir çemkên weku efsane, çîrok, çîrvanok, çîrçîrok, xebroşk, destan, pêkenok, serpêhatî xuya ne. Herwiha çemkên weku mît, hîkayet, mesele, meselok, qise, anekdot, epos, beyt û hwd. jî bi tesîra zimanê Ewropî û Erebi ketine nav Kurdîyê û di şûna navên hin vegêranan da hatine bikaranîn. Xisûsen navên weku hîkayet, mesele, qise navên gelemperî ne û îşaretî vegêran û çîrokê dikin. Yanî mimkûn e ji bo her cureyekî vegêrana gelêrî ev nav bēn gotin bēyî şaşfamîyek pêk bê, çawa ku çîrok û efsane bo pîranîya van cureyan dikare bê gotin. Jixwe ji bilî navên Kurdî yên ku me destnîşan kirin gelek navên din piştî hewcedarîya standardîzasyonê anku berbelavbûna xebatên zanistî yên folklorê Kurdî û lazîmîya polînkirina cureyan ketine nav lîteratura Kurdî. Ji ber ku ev nav bēyî lêkolînê binyatî yên xurt, bêtir weku werger rasterast hatine wergirtin, bûye sedem ku polînkirin û navdanîne saxlem neyê kirin. Loma ya herî muhîm berî navdanîna van cureyan divê lêkonêrên folklorê pêşî bikevine dû veçîrîna binyatî ya keresteyên gelêrî.

Karîgeriya hokarên weku nestandartbûna zimanî, tesîra zimanê Erebi, Tirkî û Farsî, pîrdevokî û pîrzaravayî, qutbûna peywendîyê ya lêkolînerên di vê qadê de, neberdewamîya xebatan weku kronolojîyekê weku sedemên şênber ên vê pîrnavîyê û nestandartbûnê ne.

Ji bo her cureyî ji yekî zêdetir nav hene û herweha di bin cureyekî de bincure jî hene û bi taybetî di sernavê çîrokan de. Ji ber ku xebatên analîtîk ên di qada folklorê Kurdîyê de kêma û qutbûyî ne, mecal nebûye ji hev bê derxistin gelo xisûsen kîjan nav bo cureyê giştî, kîjan nav ji bo bincureyan bêtir hatiye bikaranîn. Loma bûye sebeb ku ji bo çîrokê; çîvanok, xebroşk, meselok, çîrçîrok, efsane jî bēn gotin. Lê li gorî xebata me kifş e

ku mêleke Kurdan heye ji bo çîrokên ajelan navê “çîvanok”ê bi kar bînin, ji bo çîrokên derasayî “xebroşk”ê bi kar bînin, ji bo anekdotê “meselok”ê bi kar bînin.

Li gorî xebatên li ber destê me kifş e ku lêkolîn û weşanên Kurdan yên xisûsî li ser folklorê di nav xwe da jî serê xwe bi standartbûnekê neêşandine. Di heman kovar û lêkolînê da meriv dibîne ku bo cureyî çîrokê efsane gotine, bo efsaneyê mît gotine, bo pêkenokê çîrok gotinê, bo destanê serpêhatî gotine. Yanî ji bo cureyekî tercîha navekî bi tenê nekirine ku ev jî li gorî min nîşaneyê wê yekê ye ku standartkirina vê lîteraturê ji bo xwe nekirine armanc.

Xisûsen di cureyê hîkayetê de xuya bû ku li cem Kurdan ev çemk ji navê cureyekî serbixwe bêtir di maneyeke berfireh û giştî da ji bo vegêranê bi kar tînin. Ev cure li cem piraniya Kurdan hêj nehatiye pênasekirin û vegêraneke Kurdî ya ku di bin vî cureyî da binirxînin, destnîşan nekirine. Ji bo vegêranên me yên ku lêkolînerên folklorê yên cîhanî weku “folk romance/halk hikayesi/hikayeta gelêrî” nav datînin, lêkolînerên Kurdan ew vegêran weku destan bi nav kirine.

Herî dawî dixwazim pêşnîyazek bikim ji bo çareserîya vê arêşeyê. Li gorî me berî her tiştî gelo ev pirnavî û polînkirina lawaz li cem lêkolînerên Kurdan weku arêşe tê hesibandin? Divê lêkolînerên qada folklorê ewil bersiva vê pirsê bidin. Ger herkes ji vê yekê heman gilî û gazincan dike, wê çaxê di serî da di nav akademîya Kurdî de divê xebatên binyatî û senifandinî bînin kirin. Herwiha digel wînan xebatan hevdemî ji ber parçebûn, qutbûna peywendîya lêkolîneran ji hev, pirdevokî û pirzaravayîya di nav me da divê helwestek bê nîşandan û di serî de çend rêzekomxebat bînin pêkanîn bi beşdarîya her aliyekî Kurdistanê û paşê ev komxebat çend salan carekê bînin pêkanîn û şopandina arêşeyên qada folklorê berdewam bînin kirin.

Çavkanî:

- Aslan, Mustafa (2019) *Baqek ji Folklorê Berîya Mêrdînê*, Dîyarbakir: Wardoz.
- Azîzan, Hereqol (1932) Çîrçîroqa Bîngolê, *Hawar*, Hejmar: 11, 6-7.
- Azîzan, Hereqol (1932) Sîyabendê Silivî, *Hawar*, Hejmar: 13, 5-6.
- Baran, Bahoz (2015) Çîrokên Gelêrî, *Folklorê Kurdan*, Çile-Sibat-Adar, Hejmar: 1, 57-59.
- Bascom, William R. (2006) Folklorun Biçimlari: Nesir Anlatilar, (Çev.) R. Nur Aktaş ve diğeri, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğeri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 113-132.
- Bedirxan, Kamiran Ali (1932) Edebîyata Welatî, *Hawar*, Hejmar: 1, 5.
- Bello, Evrehmanê (2019) Du Meselok ji Serhedê, *Folklorê Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 2, 24-25.
- Bello, Evrehmanê (2021) Sê Hîkayetên Qereçobanê, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 8, 28-29.
- Borak, Mustafa (2015) Kela Dimdimê, *Folklorê Kurdan*, Çirîya Pêşîn-Çirîya Paşîn-Kanûna Pêşîn, Hejmar: 4, 60-67.
- Botî, Dildar (2019) Çîrok û Strana “Seydiko”yê, *Folklorê Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 1, 99-104.
- Bozarslan, M. Emin (2006) *Pepûk: Meselokên Lawiran V*, Amed: Weşanên Deng.
- Buch, Wilfried (2006) Masal ve Efsane Üzerine, (Çev.) Ali Osman Öztürk, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğeri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 223-228.

- Buran, Eşref (2018) *Mela Wekî Tîpekî Pêkenokên Kurdî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- C.A.B. (1944) Memê Alan, *Ronahî*, Hejmar: 23, 8.
- Celîl, Ordîxan & Celîlê Celîl (1978) *Zargotina Kurdî I*, Moskova: Naûka.
- Celîl, Ordîxan & Celîlê Celîl (1978) *Zargotina Kurdî II*, Moskova: Naûka.
- Celîl, Ordîxan & Celîlê Celîl (2014) *Zargotina Kurda 2*, Wien: İnstitûya Kurdzanîyê.
- Cewerî, Firat (Amd.), (1998) *Hawar*, Stockholm: Weşanên Nûdem.
- Chaman Ara, Behrooz (2015) *The Kurdish Sāhnāma and Its Literary and Religious Implications*, Amazon.com.
- Cindî, Hecîyê & Emînê Evdal (2008) *Folklor Kurmanca*, Stenbol: Avesta.
- Cindî, Hecîyê (2015) *Hikyatêd Cimeata Kurda*, Berg (VI), Stenbol: Rûpel.
- Circîs, M. Şivan (2019) Rengvedana Efsanê di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da, *Folklor Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 2, 91-108.
- Cotyar, Xalid (2005) Efsane Çi ye?, *Asoy Folklor*, Hejmar: 7, 93-97.
- Dégh, Linda & Andrew Vazsonyi (2015) Memorat ve Ön-Memorat, (Çev.) Ahmet Barış Ekiz, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğêrleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 213-228.
- Dégh, Linda (2019) Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı, (Çev.) Selcan Gürçayır, (Edt.) M. Öcal Oğuz & Selcan Gürçayır Teke, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 204-210.
- Dîzman, Ridwan (2015) Di Fabilên Kurdî da Rovî, *Folklor Kurdan*, Temmûz-Tebax-Îlon, Hejmar: 3, 22-29.
- Dundes, Alan (1997) Folklor Nedir? (Çev.) F. Gülay Mirzaoğlu, *Millî Folklor*, Kış, Sayı: 36, 74-76.
- Ehmed, Herêmed Îbrahîm (2010) Rengdanewey Ayînî Îslam le Efsaney Kurdî da, *Asoy Folklor*, Hejmar: 49, 27-55.
- Elî, Husên Sabîr (2010) Serhatîyek Bo Nasînî Efsane û Heqayet, *Asoy Folklor*, Hejmar: 49, 24-26.
- Eliade, Mircea (2001) *Mitlerin Özellikleri*, (Çev.) Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi.
- Erîşen, Bawer (2021) Li gor Teorîya Etnosembolîzmê Nîrxandina Destana Kawayê Hesinkar, *Folklor Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 9, 26-30.
- Fewzî, Kemal (1918) Kürd Masalları, *Jîn*, Hejmar: 22, Stenbol, 7-10.
- Gazî, Mustafa (2015) Çîrokên Gelêrî, *Folklor Kurdan*, Temmûz-Tebax-Îlon, Hejmar: 3, 74-76.
- Gazî, Mustafa (2016) Çîrokên Çêbûna Sewalan, *Folklor Kurdan*, Tîrmeh-Gelawêj-Rezber, Hejmar: 7, 25-27.
- Geverî, Ayhan (2008) *Antolojîya Çîrokên Nûbiharê*, Stenbol: Nûbihar.
- Gun, Elîf (2020) Efsaneya Çala Hakloyê, *Folklor Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 14-15.
- Gun, Elîf (2021) Behlûl û Meselokên Wî li Herêma Torê, *Folklor Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 9, 76-78.
- Gunduz, Elîf (2019) Çar Meselokên Xîya/Pêkenokên Xîya, *Folklor Me*, Îlon-Çirîya Pêşîn-Çirîya Paşîn, Hejmar: 3, 86-87.
- Haco, Cemîl (1932) Biserhatîya Reşoyê Darê, *Hawar*, Hejmar: 14, 4-5.

- Hezer, Mehmet Emîn (2016) Serpêhatîya Tirpankêşkî, *Folklorê Kurdan*, Kanûna Paşîn-Sibat-Adar, Hejmar: 5, 59.
- Human, Surya (2019) Efsaneya Êlê Şaze, *Folklorê Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 1, 51-52.
- Human, Surya (2020) Efsane Ser o Çend Malumatî û Efsaneya Kekoyî yan zî Pepûke, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 66-67.
- Husên, Nîmet (2006) Qewlê Zebûnî Meksûr, *Asoy Folklor*, Hejmar: 16, 126-130.
- Jaba, Aleksander (2000) *Çîrokên Kurmancî*, (Amd.) Cankurd, Stockholm: Helwest Weşanên Çanda Nûjen.
- Jahn, Manfred (2015) *Anlatıbilim; Anlatı Teorisi El Kitabı*, (2. Baskı), (Çev.) Bahar Dervişcemaloğlu, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kakeyî, Herwêll (2013) *Dastanê Baram û Gulendam*, Silêmanî: Înstîyutî Keleporî Kurd.
- Kendo (1913) Çîrokê Kurmanca, *Rojî Kurd*, Hejmar: 2, 31.
- Keskin, Necat (2019) Folklor û Edebîyata Gelêrî, Stembol: Avesta.
- Keydanî, Eşref (2020) Du Hîkayet ji Herêma Garisanê, *Folklorê Me*, Çirîya Pêşîn-Çirîya Paşîn, Hejmar: 7, 16-18.
- Kreyenbroek, Philip G. (1995) *Yezidism Its Background, Observances and Textual Tradition*, Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Levi-Strauss, Claude (2013) *Mit ve Anlam*, (Çev.) Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Loristanî, Xan Elmas. Defterê Kelam, Destnivîsa Nusxeya Seyîd Xelîl 'Alînejad, (bt.) Bê Tarîf.
- Luthi, Max (2006) Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı, (Çev.) Sevgül Sönmez, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğerleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 220-222.
- Mewlûd, Ebdulla Xidir (2005) Meselekanî Kurdewarî, *Asoy Folklor*, Hejmar: 15, 86-88.
- Mewlûd, Ebdulla Xidir (2006) Meselekanî Kurdewarî, *Asoy Folklor*, Hejmar: 16, 131-133.
- Mokri, Muhemed (1966) *Dastanê Bîjen û Menîce*, Paris: Librairie Klincksieck.
- Mukrîyanî, Gîw (2013) *Ferhengê Kurdistan Kurdî-Kurdî*, Amed: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Amedê.
- Mukrîyanî, Mem (2017) *Ebando*, Dîyarbakır: Wardoz.
- Nûredîn, Biwar (2004) *Bîblîyografyay Kitêbê Folklorê Kurdî 1860-2004*, Silêmanî: Înstîyutî Keleporî Kurd.
- Oinas, Felix J. (2015) Halk Destanê, (Çev.) Dilek Beden, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğerleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 234-246.
- Olçer, Feray (2020) Motîfên Çîroka Leyl û Mecrûmê, *Folklorê Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 6, 46-54.
- Omer, Fazil (1990) Çend Çîvanokên Ezop, *Karwanî Folklor*, Hejmar: 1, 133-137.
- Omer, Sellah (2005) Derwazeyek bo Efsane, *Asoy Folklor*, Hejmar: 49, 98-99.
- Öztürk, Mustafa (2018) Çîrokên Werger ên Mela Mehmûdê Bazîdî (1797-1870), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 8, 2018/2, 33-63.
- Pentikainen, Juha (2006) Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu, (Çev.) İsmail Görkem, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğerleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 113-132.
- Polat, Yüksel (2015) Çîrokên Gelêrî, *Folklorê Kurdan*, Nîsan-Gulan-Hezîran, Hejmar: 2, 87-88.

- Qeracî, Taban (2001) Çîrok û Efsaney Nawçey Kirmaşan, *Asoy Folklor*, Hejmar: 3, 159-161.
- Qerenî, Ehmed (2006) Binemayên Mêjûya Zarekî di Folklorê Kurdî de, *Asoy Folklor*, Hejmar: 16, 4-20.
- Resûl, Îzeddîn Mistefa (2010) *Edebî Folklorê Kurdî*, Çapê Sêyem, Hewlêr: Dezgay Çap û Bilawkirdinewey Aras.
- Resûl, Şukrîye (2008) *Edebî Folklorê Kurdî*, Hewlêr: Dezgay Muzîk û Kelepûrî Kurd.
- Reşwan, Sadiq (2019) Stranek, Serpêhatîyek "Lê Yarê", *Folklorê Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 1, 32-34.
- Sebrî, Ebdulla (2007) Qewlê Zebûnî Meksûr, *Asoy Folklor*, Hejmar: 28, 121-137.
- Serhedî, Mehpûs (2017a) *Kêço*, Dîyarbakir: Wardoz.
- Serhedî, Mehpûs (2017b) *Sînosêwî*, Dîyarbakir: Wardoz.
- Sermîyan, Ugur (2016) Hîkayeya Şuware, *Folklorê Kurdan*, Tîrmeh-Gelawêj-Rezber, Hejmar: 7, 32-33.
- Seyarî, Ahmet (2020) Rola Jinê di Destanên Kurdî yên Epîk da, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 68-78.
- Seyarî, Ahmet (2021) Çîroka Borê Qer, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 10, 16-20.
- Sîerra, Roza (2019) Du Pêkenok, *Folklorê Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 2, 117.
- Sîerra, Roza (2020) Du Meselokên Farqînê, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 80-81.
- Subaşı, Kenan (2016) Vegotina Hêmayî û Metaforîk di Mamikên Kurdî de, *The Journal of Mesopotamian Studies*, C: 1/1, 71-90.
- Subaşı, Kenan (2019) *Kürtçe (Kurmanji) Masallarin Anlati Tipolojisi*, Dîyarbakir: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Suvağci, İlyas (2019) Kürtçe Fıkraların Konuları Bakımından Sınıflandırılması, *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler Sempozyum Bildirileri*, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Şareza, Kerîm (2001) Efsane û Hîkayetî Lêkderewey Gîyandaran li Edebî Millî da, *Asoy Folklor*, Hejmar: 3, 86-92.
- Şêxanî, Nazim (2001) Çend Serbirdeyekî Kon, *Asoy Folklor*, Hejmar: 3, 180-181.
- Temo, Fuad (1913) *Çîrok, Rojî Kurd*, Hejmar: 1, 25-26.
- Thompson, Stith (1951) *The Folktale*, New York: The Dryden Press.
- Ugur, Mahîr (2020) Çîroka Papûkê, *Folklorê Me*, Çirîya Pêşîn-Çirîya Paşîn, Hejmar: 7, 38-40.
- Vali, Shahab (2021) *Şehnameya Kurdî Rustemê Zal û Heft Xana Wî*, Stenbol: Avesta.
- Weqfa Mezopotamîyê (2021) Komxebata Termînolojîya Folklorê, Xebata Neçapkirî.
- Xanî, Ehmedê (1942) Memozîn, *Hawar*, Hejmar: 45, 6-9.
- Yaman, Pinar Çakin (2015) Serpêhatîya Mala Kapreşîyan, *Folklorê Kurdan*, Çirîya Pêşîn- Çirîya Paşîn-Kanûna Pêşîn, Hejmar: 4, 47.
- Yaş, Zeynep (2021) Efsaneya Mem Şivanê Mîrê Mirazan, *Folklorê Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 9, 11-13.
- Yıldırım, Kadri & Ramazan Pertev, Mustafa Aslan (2013) *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, Kadri (2010) *Ehmedê Xanî-Mem û Zîn (Çeviri ve Kavramsal Tahlil)*, Stenbol: Avesta.

Perawêz:

- ¹ Hejmara yekem a kovara *Asoy Folklor* bi navê *Karwanê Folklor* belav bûye û di hejmara duyem da navê *Asoy Folklor* wergirtiye û heya dawîya weşana xwe bi vî navî dewam kirîye.

Halk Anlatılarında Çokisimli Yapı ve Kürtçe’de Standartlaşmama Sorunu

ÖZET:

Folklor diğer bir adıyla halk bilimi çok yönlü bir disiplindir. Bu bilim dalı insanların dili aktarım aracı olarak kullanıp halkın sanat, fikir ve ilim havzasında yer alan üretim ve yeniden üretim sürekliliğini inceler. Tek başına bir tanımın veya bakış açısının bu disiplini anlamamıza yetmeyeceği kuşku götürmez bir gerçektir. Folklorun iyice anlaşılması adına diğer disiplinlerle ilişkisi, yoğunlaştığı ilim sahaları, etkisi ve daha birçok konuda araştırılması gerekir. Bu nedenle 19. yüzyıldan tutun günümüze kadar folklor üzerine birçok kongre, çalıştay, sempozyum ve araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalarda folklorun tanımı, türleri ve teorileri üzerine çok fazla inceleme inceleme ele alınmıştır. Özellikle de folklor bir bilim dalı olarak kabul edildikten sonra sınıflandırma ve tanımlama çalışmalarına daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu alandaki benzer çalışmalar Kürtler arasında 20. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Fakat bu çalışmaların birbirinden kopuk olması, devamlılık arz etmemesi, Kürdistan’ın parçalanmışlık durumu, Kürtler arasındaki iletişim kopukluğu, Kürtçe eğitimin olmayışı gibi nedenlerle bu alanda henüz standart bir tanım ve tasnife ulaşamamıştır. Bu çalışma da tam da belirtilen standartlaşmama sorunu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu makalenin araştırma sahası halk edebiyatı ile sınırlandırılmış ki o da kendi içinde üç ana başlığa ayrılmaktadır; halk anlatıları, halk şiirleri ve bu türlerin dışında kalanlar. Bu ana başlıklar arasında sadece halk anlatıları ve türleri bu makalede ele alınacaktır. Folklor türlerinin tanımlanması, sınıflandırılması ve standartlaştırılması millet olma bilincinin bir ürünüdür. Aslında bölgesel olarak yıllarca süregelen ve Kürtler arasında bu türleri isimlendirme ve aktarma çabası varolan bir gerçek ve gelenektir. Fakat günümüzde Kürtleri tek parça bir millet ve Kürtçeyi de bu milletin resmi dili kabul ediyorsak, folklor alanındaki standartlaşma çabalarına yoğunlaşmamız gerekir. Bu amaçla geçmişten günümüze Kürt folkloru alanındaki Kafkas Kürtlerinin çalışmaları, *Hawar*, *Ronahî*, *Asoy Folklor*, *Folklorê Kurdan* isimli dergiler, Kürt Kültürü Enstitüsü ve Mezopotamya Vakfı çalışmaları (*Folklorê Me*, *Folklor û Ziman* adlı dergiler ve Folklor Terminolojisi Çalıştayı) bu araştırmanın ana kaynakçasını oluşturmuşlardır. Bu çalışmalar bağlamında bazı tespit ve sonuçlar ortaya konulmuş ve öneri olarak da halk anlatı türlerinin isimlendirme denemesine girilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürt Folkloru, Halk Anlatısı, Sınıflandırma, Tür, İsimlendirme, Standardizasyon

Multinomial Structure of Folk Narratives and the Problem of Their Non-standardization in Kurdish

ABSTRACT:

Folklore is a versatile discipline. This branch of science examines the continuity of production and reproduction in the art, idea and science basin of the people by using the language as a means of transmission. It is an undoubted fact that a single definition or perspective will not be enough for us to understand this discipline. In order to better understand the folklore, its relationship with other disciplines, the scientific fields it focuses on, its influence and many other subjects should be investigated. For this reason, many congresses, workshops, symposiums and researches on folklore have

been held from the 19th century to the present. In these studies, the definition of folklore, its genres and theories have been discussed a lot. Especially after folklore was accepted as a science, classification and definition studies were needed more. Similar studies in this area began among the Kurds in the first half of the 20th century. However, a standard definition and classification in this field has not been reached yet due to the disconnection of folklore studies from each other in Kurdish, the lack of continuity of folklore studies, the fragmented state of Kurdistan, the lack of communication among the Kurds, and the lack of education in Kurdish. This study also focused on the problem of non-standardization, which was mentioned exactly. The research area of this article is limited to folk literature, which in itself is divided into three main headings; folk narratives, folk poems and the rest of these genres. Among these main topics, only folk narratives and their genres will be discussed in this article. The definition, classification and standardization of folklore genres is a product of the consciousness of being a nation. In fact, the effort to name and transfer these genres among the Kurds, which has been going on for years, is a fact and tradition. But if we accept the Kurds as a single nation and Kurdish as the official language of this nation, we need to concentrate on standardization efforts in the field of folklore. For this purpose, the studies of Kurdish folklore from past to present such as studies Caucasian Kurds, the magazines named *Hawar*, *Ronahî*, *Asoy Folklore*, *Folklorê Kurdistan*, the Kurdish Heritage Institute and Mesopotamia Foundation studies (*Folklorê Me*, *Folklore û Ziman* and the Folklore Terminology Workshop) are the main sources of this research. In the context of these studies, some determinations and results were put forward and as a suggestion, an attempt was made to name the folk narrative genres.

Keywords: *Kurdish Folklore, Folk Narrative, Classification, Genre, Naming, Standardization*